

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS

- Fil. dr *Heribert Seitz*, Stockholm: Sveriges tre kronor i sitt europeiska sammanhang 49
The Swedish Three Crowns. A Study of their Origin and European Relations 62

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

- Amanuens *Elisabeth Strömberg*, Stockholm: Fyrkantiga snodder 64
A Primitive Braiding Technique 69

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Eli F. Heckscher: Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Andra delen: Det moderna Sveriges grundläggning 1720—1815. Anmäld av *David Hannerberg* 70
Bertil Hedenstierna: Stockholms skärgård. Kultur-geografiska undersökningar i Värmdö gamla skeppslag. Anmäld av *Sigurd Erixon* 83

- Jerker Rosén: Kronoavsöndringar under äldre medeltid. Anmäld av *John Granlund* 87
Gösta Carlberg: Svensk landsbygd som kulturmiljö. Anmäld av *Sigfrid Svensson* 88

KORTA BOKNOTISER

- Per Olof Westlund: Gripsholm under vasatiden .. 90
Märta Helena Reenstierna: Årsta-dagboken. II. 1813—1825 91
Magnus Hollertz: Resa kring en mycket liten bit av jorden 91
Elisabeth Thorman: Studier i svensk textil konst 92
Folke Dahlberg: Vättern 92
Leopold Schmidt: Der Männerohrring im Volksschmuck und Volksglauben mit besonderer Berücksichtigung Österreichs 92
Redcliffe N. Salaman: The History and Social Influence of the Potato 92

RIG · ÅRGÅNG 33 · HÄFTE 2 1950

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: statsrådet *Herman Zetterberg*, sekreterare: museilektorn, fil. lic.
Mats Rehnberg, skattmästare: direktören *Sten Westerberg*.

REDAKTION:

Redaktör och ansvarig utgivare: förste intendenten, fil. dr *Gösta Berg*,
redaktionssekreterare: intendenten, fil. lic. *Gösta von Schoultz*,
Nordiska museet, Stockholm, tel. 67 00 80.

EXPEDITION:

Föreningens och tidskriftens expedition: Nordiska museet, Stockholm,
tel. 67 00 80 (fru M. Rosén). Års- och prenumerationsavgift i
Sverige 10 kr, utanför Sverige 20 kr. Postgiro 19 39 58.

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen,
i februari, april, september och november.

DISTRIBUTION UTANFÖR SVERIGE:

Ejnar Munksgaards forlag, Nørregade 6, København.

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918.

Sveriges tre kronor i sitt europeiska sammanhang

En studie till belysning av ursprungsfrågan

Av Heribert Seitz

Det första vetenskapliga försöket att lösa det svenska trekronorsvapnets ursprungsgåta publicerades av Bror Emil Hildebrand 1867.¹ Han uppställde i korthet sagt den tesen, att de tre kronorna kring kungahelgonet Sankt Erik i Uppsala domkapitels kontrasigill, känt från 1310, skulle utgöra en symbol för de tre kungaväljande uppländska folklanden Tiundaland, Attundaland och Fjärdundaland. Tre kronor äro visserligen kända i Sverige från en äldre period än så, nämligen på Magnus Ladulås' kontrasigill från omkring 1275, men ha härvid ej med säkerhet kunnat anges som en fixerad heraldisk företeelse, i varje fall ha de ej givit anledning till någon teori i ursprungsfrågan. Ett annat försök till tolkning, populärt både i vårt land och i Danmark och framfört bl. a. av Poul Bredo Grandjean 1926, går ut på att de tre kronorna, i varje fall beträffande deras förekomst i danska riksvapnet, åsyfta unionsdrottningen Margaretas välde, "de nu i Union staaende Lande, Danmark,

Norge og Sverige".² Ytterligare en teori har uppställts, av Harald Fleetwood (1917 och 1935), som i stort sett vill utläsa de tre kronorna som Sankt Eriks helgonvapen.³ Men åsikterna ha brutit sig. År 1940 följde Carl R. af Ugglas' starkt kritiska analys av Fleetwoods framställning.⁴ Två år därefter hade Nils Ludvig Rasmusson tillfälle att ytterligare belysa frågan, men då till förmån för den fleetwoodska hypotesen.⁵

Under senaste tid har diskussionen åter blossat upp. Arvid Berghman gör i denna

² P. B. Grandjean, *Det Danske Rigsvaaben*, Köpenhamn 1926, sid. 97 ("Unionskronerne").

³ H. Fleetwood, *Medd. från Svenska heraldiska föreningen* 1917, Stockholm 1917. *Samme förf.*, *Sveriges tre kronor*. Uppkomsten av trekronorsmärket i Sveriges riksvapen, *Medd. från Riksheraldikerämbetet*, III, Stockholm 1935, sid. 1 o. f. Jfr även *samme förf.*, *Svenska medeltida kungasigill*, II, Stockholm 1942, sid. 60—61.

⁴ C. R. af Ugglas, *De tre kronorna i svenska riksvapnet*, Nord. Numismatisk årskrift 1940, sid. 100 f.

⁵ N. L. Rasmusson, Birgitta och Jutta av Danmark i ett tyskt tryck från 1518, Nord. Tidskrift för bok- och bibl.-väsen, 1942, sid. 28. — Förf. stannar i tacksamhetsskuld till förste antikvarien Rasmusson för hans aldrig svikande stöd i form av diskussioner, råd och upplysningar vid utarbetandet av föreliggande uppsats. Likaledes tackar förf. professor Henrik Cornell, som med råd understött arbetet.

¹ B. E. Hildebrand, *Svenska sigiller från medeltiden*, II, Stockholm 1867, sid. 17. — I sammanhanget må dock ej utelämnas *Johannes Schefferus'* ej minst ur lärdomshistorisk synpunkt betydelsefulla arbete, *De antiqvvis verisque Regni Sveciae insignibus*, Stockholm 1678. Jfr nedan not 10.

1—2. Redan under 1000-talet återger bildkonsten heliga tre konungar med huvudbonader, som visa deras kungliga värdigheter, och under 1100-talet har kronan blivit vedertagen. (1 ur Henrik II:s Evangelarium, dat. 1014, Staatsbibl., München. 2 ur Evangelariet från Kloster Hardehausen, 1100-talet, Staatsbibl., Kassel.)

1—2. As early as in the 11th century the pictorial art reproduces the three Magi with headgear showing their royalty. In the 12th century the crown has become their established attribute.

fråga gällande, att kompositionen tre kronor var av mera tillfällig art: "huruvida det skulle vara en eller tre kronor var oväsentligt."⁶ Uno Lindgren påpekar att Sankt Eriks ställning de facto varit starkare än vad kritiken mot Fleetwood ansett. af Ugglas hade nämligen på grund därav i sitt inlägg velat anse Sankt Eriks hypotesen mindre sannolik. I anslutning härtill anser sig Lindgren kunna styrka möjligheten av den fleetwoodska uppfattningen, eventuellt i form av en kombina-

⁶ A. Berghman, Tre kronor, Svenska Dagbladet 16/3 1949 (under strecket). — Det må anföras, att för heraldiska element i allmänhet (t. ex. liljan) antalet oftast är oväsentligt; i vissa fall kan detta även gälla kronan, som då vanligen är ensam eller tvåfaldig. Att också konung Albert fört en krona behöver ingalunda betyda att han av en slump övergått till tre — "gruppen tre" är nämligen, som den fortsatta framställningen skall visa, ett särfall med klart påvisbar symbolisk innebörd.

tion med teorin om Upplands ovannämnda tre folkland.⁷

Av väsentlig betydelse har av forskningen den omständigheten ansetts vara, att Albrekt av Mecklenburg, som utropades till svensk konung på Mora ting 1364, haft tre kronor i sitt sigill och fört ett baner med tre gyllene kronor på blå duk. En bild på titelsidan till den i statsarkivet i Schwerin förvarade Ernst von Kirchbergs rimkrönika visar det senare förhållandet.⁸ Albrekts av Mecklenburg trekronorsvapen har av samtliga forskare ansetts vara det äldsta svenska, som utan diskussion är av ett fullt medvetet, heraldiskt fixerat innehåll.

⁷ U. Lindgren, 500-årigt kungavapen, Svensk Tidskrift, Arg. XXXVI, 1949, sid. 239 o. f.

⁸ Jfr H. Hildebrand, Heraldiska studier, Antiquarisk Tidskrift för Sverige, Del 7 nr 1, 1884, sid. 21; Berghman a. st.

3. Krönte heliga tre konungar, detalj ur Psalteriet från Polling, 1200-talet (Staatsbibl., München).

3. The three Magi, crowned. Detail from the Psalter from Polling, 13th century.

Tämligen enstämmigt har den moderna forskningen tagit fasta på de tre kronorna som en svensk företeelse.⁹ Redan Schefferus har dock påvisat en parallellföreteelse hos kung Artur i England.¹⁰ Under senaste tid ha två forskare givit hastiga kontinentala utblickar, af Ugglas och Rasmusson. Den

⁹ För ett fortsatt inträngande i den omfattande diskussionen hänvisas till följande undersökningar: N. A. Lindhult, Riksvapnet tre kronor, Svenska Kommunalbladet, 1932, 1—2; *samme förf.*, Sveriges riksvapen enligt medeltida tysk uppfattning, Svenska Kommunalbladet, 1934, 1; H. Fleetwood, Sveriges tre kronor, Malmö (1936); H. Toll, Trekronor-problemet, Stockholm 1936; N. P. Tidmark, Tre kronor på Stockholms gamla konungaborg, Gotl. Allehanda 9/11 1940; *samme förf.*, Hur uppstodo Sveriges riksvapen och nationalfana? Falu-Kuriren 2/2 1942; H. Fleetwood, Kronorna i svenska riksvapnet, Personhist. Tidskrift 1942 (1943); N. P. Tidmark, De tre kronornas gåta, Nya Dagligt Allehanda 21/2 1944; A. Berghman, Det svenska riksvapnets uppkomst, Släkthist. Tidskrift 1949, 2.

¹⁰ Schefferus, a. a., passim. Jfr t. ex. sid. 116 om konung Artur: "... et portavit tres Coronas aureas in campo azorio..."

förre har i förbigående tangerat de tre kronorna i staden Kölns vapen,¹¹ symbolerna för stadens mest frejdade relikhelgon, heliga tre konungar.¹² Han säger dock i detta sammanhang: "Kronor som utmärkelsetecken för heliga, närmast martyrer — och detta blott i vissa situationer (...) — tillhöra helt och hållet fornkristen tid och hava utspelat sin roll under högmedeltiden." Mot detta har Rasmusson redan vänt sig i sin ovan angivna passus, vari han påvisade att trekronorsvapnet förekommit i vapensköldar, som konstruerats för äldre konungar, biskopar och helgon. De tre kronorna ange härvid engelskt eller bretagnskt ursprung.¹³

¹¹ Jfr även H. Toll, som i sitt arbete De äldsta svenska konungavapenbilderna och "tre-kronorvapnet", Stockholm 1919, sid. 67, nämmer staden Kölns tre kronor, dock utan någon i detta sammanhang aktuell kommentar.

¹² af Ugglas, a. a., sid. 22, not 59.

¹³ Rasmusson, a. st., not 1.

4. Heliga tre konungar, detalj ur bildbibel från 1300-talets början (Nationalbibl., Wien. Efter Cornell, *Biblia pauperum*).

4. The three Magi, detail from an illustrated Bible from the beginning of the 14th century.

De tre kronorna i medeltidens religiösa föreställningsvärld

Vill man försöka gå till botten med de svenska tre kronornas problem, torde det vara svårt att bortse från att man, liksom i många analoga fall, bör utgå från en synvinkel, som är betydligt vidare än den vårt land kan erbjuda, nämligen den europeiska. Den metodik, som man rimligen bör arbeta med, torde likaledes följa flera linjer än de hittills anlitade.

Redan tanken på medeltidens religiöst genomsyrade föreställningsvärld och den i samband härmed följande inställningen till symboler gör det svårt att utan vidare som en *primärföreteelse* hänföra motivet till en fixerad nordisk lokal eller t. o. m. till ett nordiskt helgon, i synnerhet som kronan i sig själv är en för Norden klart sekundär företeelse. Logiskt sett fordras något slags förmedling av detta attribut till t. ex. Svealand, och detta överförande bör givetvis en gång ha skett på ett sätt som passade dåtidens idévärld. Det torde finnas många skäl att söka efter nya syn-

punkter såväl på motivets karaktär som dess förekomst på våra breddgrader. Att kronan under medeltiden kunde syfta till martyrskap eller till någon annan religiös företeelse, som ofta anges, är känt. Som ett exempel må nämnas Elisabet av Thüringen, som under 1400-talets andra fjärdedel kan påvisas ha tre kronor som attribut; dessa symbolisera då hennes heliga stånd som jungfru, maka och änka.¹⁴ Men såväl detta som liknande fall representera ett alltför sent tillförande av symboler för att vara aktuella i sammanhanget. Attributen ge intryck av att vara sekundärföreteelser. Dessa fall äro dessutom alltför lokalt fixerade för att ha kunnat spela någon inspirerande roll; de ha också nämnts endast för att påvisa den symbolik, som alltid ligger bakom attributen.

Kronornas förekomst är sålunda ingalunda beroende på slumpen eller på deras rent dekorativa värde. Där de förekomma utan angiven förklaring finns det all anledning att söka efter en dylik, en innersta symbolik, som kan vara bortglömd. Ej heller Kung Artur förde sina tre kronor utan orsak, ehuru den nu ej är känd för eftervärlden. Det torde vara motiverat att åtminstone granska de möjligheter kontinenten en gång erbjudit svenskarna till ett upptagande av den symbol, som snart skulle bli rikets. Det skall härvid visa sig, att man snarast måste räkna med möjligheten att de tre kronorna, när de uppträda i ursprungsskedet, ej representera något som är "sig självt nog" utan att de kunna föras tillbaka till något djupare liggande, till ett fenomen, som går tillbaka till förkristen tid.

¹⁴ J. Braun, *Tracht und Attribute der Heiligen in der deutschen Kunst*, Stuttgart (1941—), 2. Lieferung, Spalte 213.

Vid försöket att utforska vad som ligger bakom trekronorsmotivet, dvs. vid försöket att komma tillrätta med trekronorsproblemets idéhistoriska sida, återföres man ofta till en påtaglig, typisk medeltida företelse, som i vårt fall uppenbarligen spelat en ännu större roll än vad som är mera allmänt känt. Huvudpersonerna äro dock bekanta för var man än idag: heliga tre konungar. Det finns anledning att stanna vid den betydelse magerna, de vise männen eller de heliga tre konungar — och deras värdighets-tecken kronorna — en gång haft i den medeltida föreställningsvärlden. Det är i Matteusevangeliets andra kapitel de omnämnas: "När nu Jesus var född i Betlehem i Judeen på konung Herodes' tid, då kommo vise män från österns länder till Jerusalem..." Framställningen har tidigt fascinerat mänskligheten såväl i riter, legender som i litterära skildringar och ej minst i bildvärlden. Hugo Kehrer har i två arbeten ingående redogjort här för.¹⁵ Av betydelse i sammanhanget är hans påvisande att de vise männen, en gång framsprungna ur en orientalisk tankegång, redan på 500-talet i Västerlandet nämnas som konungar. Han stöder sig härvid på Cæsarius från Arelate (död 542).¹⁶ Den uppskattning dessa tillmättes i den medeltida folktron var utomordentlig och ofta omvittnad, något som framgår ej minst av den magiska kraft de tilltröddes: de skyddade mot kroppens och

5. Under 1300-talet och senare förekommer ett kompositionsschema, enligt vilket den knäböjande av de tre konungarna tagit av sig sin krona. I detta fall stöder han den mot högra knäet. Detalj ur Regula S:t Benedicti (Staatsbibl., München).

5. In the reproductions from the 14th century and later on it is quite usual, that the kneeling king has taken off his crown. In this case he holds it against his right knee. Detail from Regula S:t Benedicti.

själens sjukdomar, de hade förmåga att se bort över gränsen för det naturliga och in i hemligheternas rike, dit människor ej kan se och vars verkan man blott kan ana.¹⁷ Men de ha betytt mer än så. Här om berättar den gammalfranska hjälte-dikten. En riddare, som befinner sig i nöd och fara skall i sin bön tänka på personerna i den heliga historien, men också på *les trois Rois*, vilka ytterst skola anropas som de skyddspatroner, vilka kun-

¹⁵ H. Kehrer, Die "Heiligen Drei Könige" in der Legende und in der deutschen bildenden Kunst bis Albrecht Dürer. Studien zur deutschen Kunstgeschichte, 53. Heft, Strassburg 1904 (här citerat som Kehrer I). — Samme förf., Die Heiligen Drei Könige in Literatur und Kunst, Band I, Leipzig 1908; Band II, Leipzig 1909 (här Kehrer II, bd I resp. bd 2).

¹⁶ Kehrer I, sid. 36, "Illi magi tres reges dicuntur..."

¹⁷ Kehrer I, sid. 75—76.

6. På ett naturligt sätt äro kronorna här, liksom på bild 5, ordnade "två över en". Detalj ur manuskript, dat. 1414, från Benediktinerstiftet Metten. (Efter Cornell, *Bibl. pauperum.*)

6. The crowns are here as in Fig. 5 arranged in quite a natural way "two over one". Detail from a manuscript, dated 1414, from the Benedictine See Metten.

na frälsa undan faran; så lyder framställningen i *Li Roumans de Berte aus Grans Piés*. Men denna kult var ingalunda en isolerad fransk företeelse, den har även kunnat påvisas i Tyskland.¹⁸ En annan kultform är ritualen under epifaniadagen, heliga tre konungars dag den 6 januari, då under medeltiden Frankrikes konungar personligen offrade guld, rökelse och myrra som tecken på sin tillbedjan för konungarnas konung; som en konsekvens härav följer också deras egen identifiering med de heliga tre konungarna. Dessa furstarnas spel på epifaniadagen förekommo även i Burgund och England, men uppenbarligen med den franska seden som förebild.¹⁹ Martin P:son Nilsson har

¹⁸ *Kehrer I*, sid. 77.

¹⁹ *Kehrer I*, sid. 52.

skildrat trekonungaspelets folkliga förekomst. Det har även varit vanligt i Norden.²⁰

Legenden om och kulturen av heliga tre konungar var sålunda vida utbredd och förekom i skiftande former. De tre konungarna voro emellertid ingalunda enbart fysiskt och psykiskt helbrägdagörande eller frälsande från dödsfara eller föremål för europeiska konungars rituella identifiering. Deras popularitet ålade dem ytterligare uppgifter. De voro nämligen även flitigt anlitade som skyddspatroner för resande, och snart överfördes de till att även bli beskyddare för de resandes härbärgen. Härvid inträffar något som i sammanhanget måste tillmätas ett särskilt intresse. Vårdshusen få ofta namn efter skyddspatronerna, t. ex. "Zu den Heiligen Drei Königen", men också efter deras attribut: *Zu den Drei Kronen* är ett namn, som härvid är värt att minnas.²¹ Detta, att man överfört det ursprungliga begreppet till ett pars pro toto-begrepp (något som i och för sig är vanligt) är av avgörande betydelse för den fortsatta framställningen. Överförandet kan också påvisas i andra sammanhang. En passus i Johannes' von Hildesheim legend om heliga tre konungar må nämnas som ett exempel härpå: *Wan sy einer uf gesatzt die kron, der genas ze stund*. Det är här frågan om den mystiska helbrägdagörelsen genom tron på kraften hos de vise männen och deras attribut (i detta fall syftande på Melchior's krona): "när de satt kronan på någon, blir han frisk på stunden."²²

²⁰ *M. P:son Nilsson*, Årets folkliga fester, Uppsala 1936, sid. 251 o. f.

²¹ *Kehrer I*, sid. 78.

²² *Kehrer I*, sid. 77.

7—8. Kölns Universitets sigill från 1392 visar på samma bildyta såväl de krönta heliga tre konungar som deras attribut, de tre kronorna, heraldiskt utformade i Kölns stadsvapen (Hist. Museum, Köln. Efter Kehrer II, bd 2).

7—8. The seal of the Cologne University from 1392 shows in one image the crowned three Magi as well as their attributes, the three crowns, heraldically shaped, in the city arms of Cologne.

Att de tre kronorna använts som ett substitut för och voro liktydiga med heliga tre konungar kunde kanske redan av det anförda anses vara belagt, likaså att själva trekronorsmotivet under medeltiden torde vara allmänt utbredd i den europeiska kulturkretsen. Men ytterligare ett belägg fixerar motivets uppkomst. En sigillstamp från 1392, utförd för Universitetet i Köln, kommer härvid i brännpunkten. På en och samma bild återges här såväl heliga tre konungar som deras attribut de tre kronorna. De senare ha heraldisk karaktär och återfinnas i stadens vapenbild, bild 7—8. Bakgrunden till Kölns upptagande av de tre kronorna i sin vapensköld är överförandet av de heliga tre konungarnas relikier från Milano till Köln år 1164, en företeelse, som på ett eklatant sätt måste ha ökat dessa helgons popularitet ej enbart i sistnämnda

stad utan även i de nejder, som passerades under färden över alperna till Köln. Den redan förut påtagliga uppskattningen har ej minst härigenom fått ökad spridning.²³

Sammanhanget mellan de tre kronorna och heliga tre konungar torde sålunda ingalunda ha varit unikt i fallet Köln, ehuru knappheten på känt bildmaterial gör det svårt att framlägga ett flertal belägg. Det må dock erinras om att traditionen levat kvar länge i Centraleuropa. Ett exempel må nämnas. När Kaspar Jodok Stockalper från kantonen Wallis i Schweiz år 1653 erhåller vapenbrev för sig och sina efterkommande som riddare av det heliga romerska riket, upptar detta riksörnen och de tre kronorna från heliga tre konungar. Att det just gäller de senares attribut är näm-

²³ H. Schnitzer, Der Dreikönigschrein, Bonn 1939, sid. 5—6.

9. Heliga tre konungar. Detalj av gaveln på heliga tre konungars skrin i Kölnerdomen, utfört 1198—1206 av Nicolaus av Verdun.

9. The three Magi. Detail of the short side of the reliquary of the three Magi in the Cologne Cathedral, made 1198—1206, by Nicolaus of Verdun.

ligen utsatt i brevet.²⁴ Av särskilt intresse är att kronorna äro gyllene, ställda två över en, och mot blå botten.

Med det sagda har jag endast velat antyda vilken betydelsefull ställning de populära heliga tre konungar och deras attribut redan på ett tidigt stadium intagit i den europeiska medeltidens symbolik. Det torde också vara en naturlig följd att denna ställning även efterlämnat spår av ikonografisk och heraldisk art.

Ikongrafisk bakgrund

I bildframställningen återges heliga tre konungar redan tidigt såsom krönta. I Henrik II:s Evangelarium, daterat 1014, ser man dem i ett slags värdighets-

huvudbonader, tydligen pärlbesatta, bild 1. Även om dessa ej kunna betraktas som kronor i egentlig mening ha de dock uppenbarligen givits formen av ett påtagligt värdighetstecken. Tydligt återgivna äro däremot kronorna t. ex. på den likaledes i bysantiniserande stil utformade adorationsscenen i Evangelariet från Kloster Hardehausen från 1100-talet, bild 2, detsamma gäller bl. a. Psalteriet från Polling från 1200-talet, bild 3. Den romanska konsten fortsatte traditionen liksom den gotiska, bild 4—6. De två senare äro exempel på en f. ö. tämligen vanlig kompositionstyp, som är värd ett särskilt intresse. Den knäböjande av de tre konungarna har tagit av sig kronan, som han håller stödd mot knäet, bild 5, eller som svävar fritt nedanför hans framräckta händer, bild 6. I båda fallen, som endast är exempel från en stor grupp, formar sig bilden till en tydlig och "naturlig" gruppering av kronorna enligt schemat "två över en ställda" — den gruppering, som på många håll är den heraldiskt vedertagna. Härmed skall dock

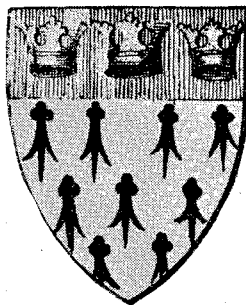
²⁴ Walliser *Wappenbuch*, Zürich 1946, sid. 251, anger detta sålunda: "2. Wappen (bestehend aus den 3 Kronen der hl. Drei Könige, Schutzpatrone des Familienhauses...)" För en diskussion om denna detalj tackar förf. dr H. Schneider, Schweiz. Landesmuseum, Zürich. — Iakttagelsen meddelad av envoyé J. Lagerberg, Haag.

ingalunda vara sagt att kompositionen i fråga nödvändigtvis bör utgöra förklaringen till detta schema, även om företeelsen påminner om händelsen som ser ut som en tanke.

Steget över från de krönte heliga tre konungar till enbart tre kronor är på ett klarläggande och fullt medvetet sätt taget bl. a. på det förut nämnda Kölnsigillet från 1392, bild 7—8, som tydligt visar hur den heraldiska kompositionen en gång uppstått ur det religiösa idémotivet, jfr bild 9. Staden Kölns vapen, bild 10, visar alltså detta faktum. Det är av stor betydelse att i detta sammanhang erinra om, att redan under 1200-talet heliga tre konungars kronor överförts till heraldiska symboler. Två sköldar med Kölns trekronorsvapen på den s. k. Ulreporten från omkr. 1270 visa detta.²⁵ Företeelsen är otvivelaktigt ett indicium av sådan styrka, att det tål tyngden av en påbyggnad.

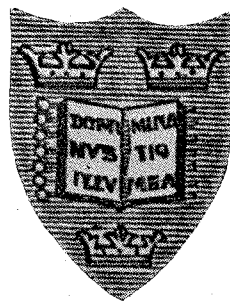
Men trekronorsmotivet är väl känt från andra områden än det tyska och schweiziska, även om en så absolut fixering till de heliga tre konungar, som där kommit i dagen, ej alltid kan påvisas. Det är redan nämnt att Schefferus pekade på England och konung Artur.¹⁰

Hur Artur, den brittiske sagohjälten, huvudpersonen i Artursagan med riddarna kring runda bordet och en av de nio goda hjältarna, förknippats med de tre kronorna har aldrig utforskats. Men det faktum förtjänar uppmärksamhet, att

10. Staden Kölns vapen.

10. The city arms of Cologne.

11. Oxforduniversitetets vapen.

11. The arms of the Oxford University.

den mest berömda av Arturstatyerna är just den, som återfinnes i Hansasalen i Kölns rådhus. Denna skulptur ingår där i raden av de nio goda hjältarna, vilka alla tillkommit omkr. år 1370.²⁶ Att Artur ingalunda förlänats de tre kronorna, som på hans sköld i Köln äro ordnade två över en, av en tillfällighet torde ej behöva diskuteras. Orsaken kan självfallet ha varit en annan, men den möjligheten må här framföras, att heliga tre konungars attribut är en mycket trolig inspirationskälla. Därmed är dock ej påstått att något direkt överförande till konung Artur av t. ex. de i staden Kölns vapen ingående tre kronorna skulle behöva ha skett eller att ens närvaron av heliga tre konungars relikier i Köln skulle behöva vara det omedelbara mediet för företeelsen i fråga. Men dessa fenomen, liksom det som då sedan länge varit aktuellt i västra och mellersta Europa, dvs. själva kulten med dess åtföljande ikonografi, må kunna tydas som en bakgrund till symbolens sammanförande med konung Artur; det är nämligen att märka att Arturstatyerna varit populära i Tyskland mer än annorstädes. Sammanfallandet

²⁵ De tre kronorna i Kölns vapen tillkommo med anledning av överförandet av heliga tre konungars relikier till Köln från Milano 1164. Av Kölns äldre vapen med tre kronor torde de två sköldarna på Ulreporten från omkr. 1270 i stadsmuren vara mest kända ehuru de ej äro de äldsta. Avb. hos A. Springer, Handbuch der Kunstgeschichte, band II, Leipzig 1924, sid. 463 (bild 631).

²⁶ Avb. hos Springer a. a., sid. 462.

mellan trekronorsattributet i Köln, centrum för heliga tre konungars dyrkan sedan 1164, och Arturstatyens vapenbild är ett mycket påtagligt pekfinger och en god ledtråd. I bildserien i Heliga Korssets kapell i den berömda borgen Karlstein (Karlův Týn) i Prags grannskap återfinnas fyra furstebilder (enl. Neuwirth "Heilige Herrscher"), på vilka de avbildade uppträda med trekronorssköldar. Målningarna, ehuru uppenbarligen ej de löst applicerade sköldarna, äro samtida med kapellets iordningställande (invigt 1365) och ha liksom anläggningen i sin helhet tillkommit på uppdrag av den i Frankrike uppfosttrade kejsar Karl IV. Porträtten äro ej personbestämde men torde syfta på furstar eller hjältar enligt den legendariska uppfattningen. Att en av dem kan tolkas som en Arturframställning och en annan såsom återgivande Sankt Edmund torde vara plausibelt. Företeelsen är värd uppmärksamhet i detta sammanhang även om den undandrar sig ett närmare bedömande.²⁷ I detta sammanhang är det nödvändigt att även bringa i erinran Maximilian I:s heliga släktingar såsom Hans Burgkmair under 1510-talet återgivit dem i sin träsnittserie till krönikan över kejsarens "Sipp-, Mag- und Schwägerschaft". I denna omfattande och legendariska krets (de återgivnas antal är hundra) förekomma bl. a. tretton heliga furstar, i vilkas imaginära vapenbilder även de tre kronorna ingå. Samtliga dessa tretton gestalter kunna på olika sätt hänföras till England. Bildsviten är för sen för att belysa frågan om

²⁷ Iakttagelsen meddelad av advokat *Margit Althin*. Se vidare *J. Neuwirth*, *Mittelalt. Wandgemälde und Tafelbilder der Burg Karlstein in Böhmen*, Prag 1896, sid. 72 samt pl. XXXIX och XL. Kronorna, ordnade två över en, äro gyllene på silverbotten.

trekronorssymbolens uppkomst men är av värde för att visa dess spridning under medeltidens slutskede. Otivelaktigt torde de tre kronornas förekomst även i detta fall kunna härledas i första hand till Artur—Sankt Edmund-ikonografiens krets.²⁸

Trekronorssymbolens förekomst på de brittiska öarna, varest, förutom i Sverige, motivet oftast kan påvisas, torde uppenbarligen sammanhånga med kung Artur och Artursagan. Men motivet förekommer också hos den helgonförklarade konungen av Östangeln, Edmund, och det är framför allt som hans attribut de tre kronorna numera äro kända i denna del av Europa. Att med belägg påvisa något ikonografiskt samband mellan kung Artur och Sankt Edmund är av allt att döma ogörligt, men mycket tyder på att de tre kronorna som ett "arv" kunna ha överförts från Artur till den senare. Väsentligt är att kronorna hos Sankt Edmund äro

²⁸ Se vidare *S. Laschitzer*, *Die Heiligen aus der "Sipp-, Mag- und Schwägerschaft" des Kaisers Maximilian I.* Jahrbuch der Kunsthist. Sammlungen des Allerhöchst. Kaiserhauses, IV. Bd, Wien 1886, sid. 70 o. f. De 13 här aktuella furstarna äro: S. Adalbertus (Ethelbert, konung av Kent), S. Bonifacius (Winfrid, född i Devonshire), S. Eadmundus I (Edmund konung av Östangeln el. Edmund I, konung av England), S. Eadmundus II (ev. Edmund II Järnsida, konung av England), S. Edgarus (Edgar, konung av England), S. Ediltrudis (Ethelred, konung av England), S. Eduardus I och S. Eduardus II (konungar av England), S. Jodocus (Jodok, från "Bretagne's" — Britanniens? — furstehus), S. Lucius (tidig kristen konung av England), S. Oswaldus (Oswald den Helige, konung av Northumberland), S. Richardus (Rikard, konung av England), S. Sebaldu (tyskt helgon, ansågs felaktigt vara av brittiskt ursprung). Det är att märka, att Adalbertus, Eadmundus I, Edgarus, Ediltrudis, Eduardus I och II, Oswaldus och Richardus ha samma vapenbilder i den fyrdelta skölden: i första och fjärde fälten tre kronor, två över en, i andra och tredje fälten tre leoparder, i hjärtsskölden ett upprest lejon.

ordnade på samma sätt som på kung Arturs sköld från omkr. 1370 (i Köln) och på Alberkts av Mecklenburg baner från 1378 (två över en). Vad som i synnerhet är av intresse är att de äro gyllene mot blå botten. Mycket talar f. ö. för att även den svenska Sankt Eriks tre kronor — liksom Sankt Edmunds — gå tillbaka till någon Arturframställning.

En framträdande roll spelar Irland be-
träffande trekronorsikonografien på de
brittiska öarna. Rickard II använde så-
lunda de tre kronorna heraldiskt i sin
egenskap av suverän över Irland och för-
lånade dem sedan som vapenbild till den
nionde earlen av Oxford, då denne den 3
januari 1386 blev hertig av detta land.²⁹
Trekronorsvapnet (alltjämt tre gyllene
kronor, två över en, mot blå botten) an-
vändes därefter av Thomas Cranley,
ärkebiskop av Dublin 1397, även kansler
och vicekung av Irland. Eftersom
Rickard II anlade trekronorsvapnet så-
som representativt för Irland måste detta
ha haft hävd där redan tidigare, något
som även framgår däray, att vapenbilden
i fråga förekommer på irländska mynt
från 1300-talet. Trekronorsvapnet är f. ö.
alltjämt aktuellt hos Irländska Republi-

12. Matteusängel med heliga tre konungars symbol, de tre kronorna, på bröstet. Träsnitt ur *Rationarium evangelistarum* (1505), vilket återgår på äldre arbeten av samma art. Bilden är förlaga till målningen, bild 13.

12. The angel S:t Matthews with the symbol of the three Magi, the three crowns, on his breast. Woodcut from *Rationarium evangelistarum* (1505), influenced by older works of the same kind. This picture has been the original to the picture, Fig. 13.

ken, där det är provinsen Munsters vapenbild.³⁰

I England äro de tre kronorna numera mest kända såsom element i Oxfords universitets sigill och vapen, där de förekommit sedan 1400-talets början. De omskriva en uppslagen bok, bild 11. Sannolikt ha de överförts till Oxford av den ovannämnde Thomas Cranley, som var inspektör för (warden of the) New College 1387—1396 och universitetets kansler 1390. De förekomma också på hans minnestavla i New College.

²⁹ Förf. stannar i tacksamhetsskuld till Mr W. O. Hassall, Assistant Librarian vid Bodleian Library, Oxford, och Mr J. Hayward, Victoria and Albert Museum, med vilka det engelska trekronorsvapnet diskuterats och som välvilligt hänvisat till litteratur. Uppgifterna om de tre kronornas förekomst i Irland-England äro hämtade ur E. A. Greening Lamborn i "Oxford", nr 1, 1938, vol. V, sid. 31—49; Sandford, *Genealogical History of the Kings of England* (1677), sid. 170; P. Landon, *The Antiquary* (Augusti 1901); *Messenger, The Heraldry of Canterbury Cathedral*. Publ. by the Friends of Canterbury Cathedral. 1947. Jfr *Essex Review* No 138, April 1926, s. 39.

³⁰ Miss R. O'Doherty, Irländska Republikens legation i Stockholm, har välvilligt biträtt förf. med uppgifter om trekronorsvapnet på Irland.

13. Matteusängel med (i schematiserad form) tre kronor på bröstet. Väggmålning från 1550-talet i Vika kyrka, Dalarna. Jfr bild 12.

13. The angel S:t Matthew (schematized) with three crowns on his breast. Wallpainting from the 1550's in the Vika church, Dalecarlia, Sweden.

De engelska källorna ange såväl kung Artur som Sankt Edmund såsom det otvetydiga ursprunget till de brittiska tre kronorna. Härmed få vi (genom Artur) åter en ledtråd tillbaka till heliga tre konungar. Men betydelsefullare är, att även en tradition *direkt* syftande till heliga tre konungar förefinnes.³¹

Det må till slut vara tillåtet att erinra om en ikonografisk företeelse i Sverige, som på sitt sätt sluter cirkeln. Det är denna gång ej en vapenbild, som kommer

³¹ De tre gyllene kronorna i staden Kingston-upon-Hull's blå sköld anges sålunda gå tillbaka till "the three Kings of the East who followed the star to Betlehem". Jfr *G. W. Scott-Giles, Civic Heraldry*, London 1933, sid. 124. Medd. av frih. *Fr. Rudbeck*.

i brännpunkten, utan Matteusevangeliet själv. På norra väggen i Vika kyrka, Dalarna, återfinnes bland symbolfigurerna en Matteusängel, som på sitt bröst bär tre kronor, syftande på evangeliets budskap om heliga tre konungar, bild 13. Denna målning är sen, från 1550-talet, och kan således i och för sig ej sättas i samband med det svenska riksvapnets uppkomst. Men den återgår på en förlaga ur *Rationarium evangelistarum* från 1505, bild 12, som i sin tur är en senare upplaga av *Ars memorandi notabilis...*, en blockbok från tiden omkr. 1470.³² Och det torde ej vara alltför djärvt att förmoda, att denna i sin tur har en lång tradition bakom sig. Även inom vårt eget land ha härmed de tre kronorna återigen kunnat påvisas som symboler för heliga tre konungar.

Ovanstående översikt över motivets ikonografiska och heraldiska utveckling ute i Europa har av praktiska skäl måst inskränka sig till de stora linjerna. Undersökningen av t. ex. de olika ländernas familjevapen har måst förbigås, ehuru en dylik skulle kunna giva stoff till belysande av frågan.³³ Beträffande de territoriella vapnen må dock till sist erinras om ett trekronorsvapen av speciell typ, om vars ursprung man numera ingenting vet, nämligen det som representerar la Haute-Alsace (Ober-Elsass), bild 14. Äldre författare ha tolkat det dubblerade motivet som en symbol för "les six majordomes du temps des Merovingiens", något som dock vederlagts

³² Se vidare *S. Svärdsström*, *Dalmålningarna och deras förlagor*, Stockholm 1949, sid. 31 o. f. samt 163 (jfr utviksplanschen sist i boken).

³³ Motivets förekomst på kontinentens familjevapen kan beläggas i Holland (familjen Drabbe), Italien m. fl. länder.

redan år 1770.³⁴ Med tanke bl. a. på läget vid Rhendalen, utmed vilken helgonrelikerna en gång forslats på vägen till Köln, torde det emellertid ej vara alldeles uteslutet att vapenbilden även här, liksom i många liknande fall, en gång kan ha haft en anknytning till heliga tre konungar. Första gången vapenbilden kan påvisas är på hertig Ernsts av Österrike sigill år 1418. Att vapnet är av religiös karaktär tyder den företeelsen på, att Sankta Athala (Adela) och Sankta Otilia tilldelats samma heraldiska element i Hans Burgkmairs ovan nämnda träsnittserie, se sid. 58.³⁵

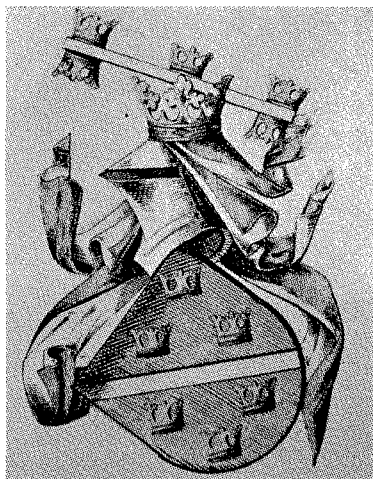
Sammanfattning

För medeltiden med dess religiösa mysticism och intensiva föreställningsvärld var en symbol någonting levande och väsentligt. Det var också ett mycket vanligt förhållande, att en symbolisk bild åtminstone i något avseende hade eller hade haft anknytning till den religiösa tankevärlden.

Det är likaledes helt i överensstämmelse med tidens uppfattning, när man kan konstatera, huru de av en rikt blomstrande kult uppburna heliga tre konungar ofta äro representerade av något för dem symboliskt, kronorna. Genom samtida uppgifter är på olika sätt till fullo belagt att så verkligen skett: i den samtida litteraturen (t. ex. Melchior's krona, som snabbt ger hälsa), genom allmänna kulturföreteelser (resandes härbärgen, beskyddade av heliga tre konungar, erhålla namn efter deras attribut, de tre kronorna) och genom avbildningar (Kölns stadsvapen från 1200-talet; Kölnuniversitetets sigill 1392; Matteusängeln i blockböcker från omkr. 1470, uppenbarligen även tidigare; Stockalpers adelsbrev och hans vapenbild). Staden Kingston-upon-Hull's trekronorsvapen må slutligen räknas hit. De nämnda typexemplen representera trekronorsmotivet såsom direkt överfört från heliga tre konungar.

³⁴ D. Schoepfflin, *Alsatia Illustrata*, 1770. För denna hänvisning tackar förf. M. Paul Martin, Conservateur-Adjoint vid Les Musées de la Ville de Strasbourg.

³⁵ Laschitzer a. a.

14. Vapen för provinsen la Haute-Alsace (Ober-Elsass). Trekronorsmotivet är här dubblerat och ordnat på samma sätt som hos Sankta Adela och Sankta Otilia i Hans Burgkmairs träsnittserie över kejsar Maximilians heliga anförvanter.

14. The arms of the province of Haute-Alsace (Ober-Elsass). The three crowns motif is here doubled and arranged in the same way as S:t Adela's and S:a Otilias crowns in Hans Burgkmairs woodcut series of the holy relations of the Emperor Maximilian.

Mot bakgrund av denna stora, från de tre helgonkungarna direkt deriverade grupp, torde de trekronorsframställningar kunna skärskådas, om vilka ingen samtida (medeltida) uppgift är bevarad. Denna sekundära grupp representeras av t. ex. kronorna hos kung Artur (typexempel Kölnstatyen från omkr. 1370) och Sankt Edmund samt Oxforduniversitetets och svenska riksvapnets tre kronor. Beträffande kung Artur ha ledtrådar kunnat

påvisas, som tyda på att det brittiska trekronorsfenomenet kan vara en följdforeteelse till det kontinentala motivet. Vad beträffar det i Sverige förekommande finns ett direkt samband med kontinenten genom von Kirchbergs krönika (1378); men detta är för sent för att kunna uppfattas som impulsgivande och torde ha haft äldre föregångare. Ett annat indicium är värdefullare. De tre kronorna på Matteusängeln's bröst i Vika kyrka och de förlagor, som ligga till grund illustrera just hur motivet vandrat ut i Europas länder och blivit till ett internationellt commune bonum. Att ett sådant överförande kunnat ske långt tidigare än genom de hittills kända förlagorna från 1505 och 1470 torde kunna förutsättas.

Tre kronor, som i sex sekler ingått i svenska riksvapnet, var en gång en allmänt anlitad symbol, hämtad från den västerländska kulturens religiösa föreställningsvärld. Liksom till andra länder kom den även till Sverige. Hos oss lik-

som på många andra platser har sedan länge fallit i glömska, vad som en gång varit dess ursprungliga innebörd. På andra ställen däremot har kunskapen om den symboliska betydelsen levat kvar.

Även om ingenting kan bindande bevisas i denna sak, har man dock grundad anledning fråga sig: om de tre kronorna ute i Europa — åtminstone i ett fall dessutom i vårt eget land — bevisligen utgöra en symbol för heliga tre konungar, varför skulle de ej göra detsamma, när de funnit vägen till vårt riksvapen?

Ingenting hindrar sedan att denna för tiden typiska, religiösa symbolik hos oss fått ge vika för en mera lokalt bettonad innebörd, som snart nog (ehuru sekundärt) kan ha intolkats däri. Att heliga tre konungars symbol ursprungligen kan ha överförts till Sankt Erik som dennes helgonvapen ligger nära till hands att förmoda — i så fall en parallell till kung Artur och Sankt Edmund — och är också helt förenligt med tidsandan.

The Swedish Three Crowns A Study of their Origin and European Relations

The three crowns have without doubt been considered as the symbol of the Kingdom of Sweden ever since the time, when Albrekt of Mecklenburg was King of Sweden (1364—1389). They have, however, been traced in Sweden much earlier (for instance in 1275 and in 1310). For very obvious reasons the origin of the symbol of the three crowns has for a long time been of great interest to the researchers. They have been considered to represent the three districts of the province of Uppland, which elected the king, i.e. Tiundaland, Attundaland and Fjärdundaland (B. E. Hildebrand), or the three Kingdoms of Denmark, Norway and Sweden, united through the Kalmar Union of 1397 (P.

Grandjean o. a.), or the S:t Erik's saint's arms (H. Fleetwood). Also combinations between these theories have been discussed. In certain respect it is not impossible, that any of these hypotheses may be right. But the deepest signification of the symbolism of the three crowns is hardly to be sought in these locally influenced interpretations. In order to find a solution of universal application it is necessary to scrutinize the problem from a much broader basis than has hitherto been the case. It is, moreover, necessary also to see the problem from an ideo-historical point of view. In the Middle Ages with their religious mysticism and their intensive way of conceiving, a symbol meant something living and

essential. Very often the symbols also, at least in some respect, were allied to the religious world of ideas.

The motif of the three crowns is by no means unique for Sweden. An investigation of circumstances in Europe soon shows, that the three crowns can be traced in the heraldry of almost the whole of Central and Western Europe from the 13th century and onwards. It is also on vital points possible to prove, that the motif is directly connected with the transferring of the relics of the three Magi from Milan to Cologne in 1164, where the three Magi became the patrons of the town, and their symbol, the three crowns, soon became part of the city arms. A richly flourishing popular cult of the three Magi has left many traces in the pictorial art, plate 1—6. Mediaeval sources mention the three Magi as protectors of travellers and of those who are physically or psychically ill as well as against dangers in general. The princes in Burgundy, France and Germany identified themselves with the Holy Kings during the Festival of Epiphany on January 6th.

Through several contemporary (mediaeval) statements it has been fully proved in different ways, that the three crowns really represent the three Magi: In the literature of the time, for instance Johannes von Hildesheim's note on Melchior's crown, which soon brings health if it is put on an ill man; through general cultural phenomena, for instance when the traveller's hotels, which were protected by the three Magi, are named after their attributes, "Three Crowns". This fact is also proved through reproductions: The city arms of Cologne from the 13th century, plate 9—10; the seal of the Cologne University of 1392, plate 7—8; the angel Matthew in books from about 1470, obviously also earlier, plate 12; the Swiss Kaspar Jodok Stockalper's charter of nobility and his arms. The examples mentioned represent the motif of the three crowns as referring directly to the three Magi.

Against the background of this large group, derived from the three Magi, we ought to examine the reproductions of the three

crowns, of which we have no contemporary statements concerning the origin. This secondary group is represented by for instance King Arthur's (the statue in the Hanseatic hall of the Cologne town hall from about 1370) and St Edmund's crown as well as the three crowns of the Oxford University and the Swedish coat of arms. As regards King Arthur one has been able to trace some clues, which indicate that the British three crowns' motif must be a sequel of the continental motif. As regard Sweden there is a direct connection with the Continent through von Kirchberg's chronicle (Wismar, Mecklenburg) 1378. This is, however, probably too late to have influenced the Swedish motif, and it has no doubt had older precursors. Another indication is more valuable. The three crowns on the breast of the angel Matthews in the Vika Church, in the province of Dalecarlia, plate 13, and the earlier pattern, plate 12, illustrate just how the motif has spread in the different countries of Europe and become an international commune bonum. Probably this must have happened far earlier than through the hitherto known patterns from 1505 and 1470.

The three crowns, which have been included in the Swedish coat of arms for more than six centuries, were once a symbol which was much in use, taken from the religious world of ideas of Occidental civilization. This symbol also came to Sweden. Here, as well as in many other places, their original signification has been forgotten. In other places the knowledge of the symbolic purport has, however, survived.

Even if there is no evidence in this respect, one has, however, good reasons to ask oneself: If the three crowns are a symbol for the three Magi in other parts of Europe — in one case at least also in our country — why should this not be the case also with regard to the Swedish coat of arms?

There is nothing to contradict, that this original, religious symbolism, typical of the time, has given way to a more locally influenced secondary interpretation.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Fyrkantiga snodder

Av *Elisabeth Strömberg*

En under arbete varande undersökning av biskop Henriks och Erik den heliges relik¹ gav nyligen anledning till ett närmare studium av två smala fyrkantiga silkesnodder, den ena bland textilierna i Erik den heliges skrin i Uppsala, den andra tillhörande en relikgömma i Åbo domkyrka. Det visade sig då, att båda av allt att döma tillverkats i en speciell art av flätning, som numera är nästan helt bortglömd. Då samma flätmetod använts i sen tid i Dalarna i en tämligen utvecklad form, vilken heller inte tidigare beskrivits, har det ansetts lämpligt att här meddela något om saken.

Arbetet med de båda oansenliga små medeltida snörstumparna drog emellertid upp frågan om olika sätt att tillverka fyrkantiga snodder över huvud taget och möjligheten av att genom undersökning av de färdiga snodderna sluta sig till hur de tillverkats. Det finns nämligen och har funnits många metoder, vilka ge för ögat snarlika resultat, men där strukturen, bindningen, som det heter på textilspråk, blir mycket olika. De flesta äro beskrivna

¹ Kommer inom kort att publiceras i en bok om Erik den helige under redaktion av Bengt Thordeman.

i tillgänglig litteratur, men uppgifterna äro så spridda, att det kanske vore praktiskt att här i korthet rekapitulera vad man har att välja på och göra hänvisningar, för att sedan övergå till den variant, som här kommer i fråga.

En fullt kvadratisk snodd, där varje flat sida har utseendet av en vanlig fläta, kan man för det första slå över gaffel med två horn.² En eller annan husmor slår väl fortfarande gardinsnören eller badrocksskärp på så sätt. Tekniskt sett är gaffelsnodden mest besläktad med virkningen. Den bildas av en enda länk och bygges upp av idel maskor, vilka läggas upp kring gaffelhornen växelvis, varvid den nya maskan drages upp genom den närmast föregående samtidigt som denna lyftes av.

Den ursprungligaste metoden är väl troligen att fläta med lösa länkar på samma sätt som en flicka flätar sitt hår eller en bagare en vetelev.³ Det minsta antal län-

² Margrethe Hald, *Baad og Snore*, Köpenhamn 1942, sid. 11.

³ Kristin Oppenheim, *Die primären textilen Techniken der Neukaledonier und Loyalty-Insulaner*, Leiden 1942, sid. 150 ff. samt Tafeln I—IV. Förf. ger ett stort antal analyser och en ingående beskrivning av flätning med lösa länkar.

kar som fordras, för att man skall få en tydlig och regelbunden fyrsidig snodd är åtta. Sådan flätning har man i allmänhet gjort med material som har en viss stadga, t. ex. läder till tömmar och bland sydligare folk bast till prydnader och annat. Man skarvar lätt länkarna under arbetets gång genom att flika in nytt material och kan då åstadkomma en o begränsad längd. Men är materialet mycket tunt och mjukt, är det nästan omöjligt att fläta och dra åt länkarna tillräckligt hårt enbart med fingrarna. Ens fingertoppar förefalla alldeles för stora. Det är också svårt att hålla reda på ett mycket stort antal lösa trådar. Ett sätt är då, att förse länkarna med något som tjänstgör som ett handtag. Man knyter en tyngd av något slag till varje länk, vilket också håller den sträckt. Ordnar man sedan så, att man kan linda upp materialet på "handtaget", så har man knyppelpinnen färdig, och man kan utan alltför många skarvar tillverka stora längder. En sorts stora grova knyppelpinnar, "slingerpinnar" (Uppland), "nycklar" (norra Skåne), "slyngestokke" (Danmark), har intill senaste tider använts för att tillverka nättelnar av tagel, läderpiskor och liknande, men även för en sorts styva snodder, vilka sattes som skoning på insidan av kjolkanten.⁴ Materialet hänger då ned från en krok i taket eller någon liknande anordning. Pinnarna svingas om varandra enligt ett bestämt schema och hållas i ständig rörelse fritt i luften. Även om man är något av en jonglör, är väl fyra pinnar det största antal man ensam kan hålla i gång. Vill man ha större antal länkar, har man antingen en medhjälpare eller får man låta pinnarna vila mot ett underlag, där de flyttas fram och tillbaka

som på en knyppeldyna. Man kan också låta knyppelpinnarna hänga ned runt ytterkanten av en rund träplatta med hål i mitten. Man flyttar dem runt kanten över och under varandra medan den färdiga snodden av en tyngd dras ner genom hålet i mitten. Denna anordning är välkänd bl. a. från kullornas hårarbete i Dalarna, där den kallas kedjeställning.⁵ Slutligen använda snörmakare numera maskiner, vilka arbeta efter kedjeställningens princip och även användas för framställning av metalltrådsarbeten.

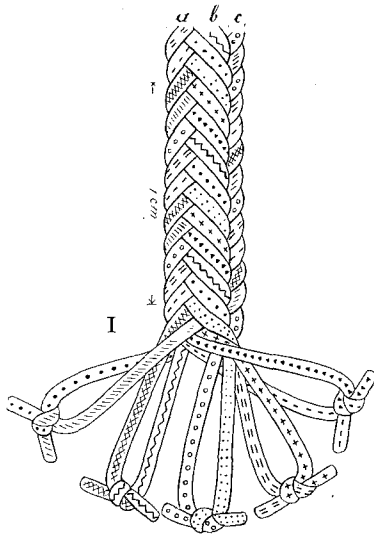
Med de tre sist nämnda apparaterna kan man, utom de fyrsidiga snodder vi här äro intresserade av, även åstadkomma rörformiga snodder med eller utan kärna inuti. Materialet till kärnan hänges då upp ovanför apparaten och matas på uppifrån.⁶

Både vid flätning med lösa länkar och de här nämnda metoderna besläktade med knyppling, har man ju varje länk individuellt rörlig och kan naturligtvis teoretiskt åstadkomma vilken bindning man vill. Flätade och knypplade snodder kan också i vissa fall vara svåra att skilja på vid en första blick, men analyser av bindningen i ett mycket stort antal snodder från olika tider och länder visa, att varje länk i en knypplad snodd beskriver en spiral, medan vid flätning varje länk går fram och tillbaka från en ytterkant, genom centrum, till den diagonalt motsatta ytterkanten och tillbaka igen. Jag har inte i något fall kunnat finna, att man i den ena tekniken så att säga har imiterat den andra. Dessutom finns det en gräns för flätningen, både när det gäller länkarnas antal och arbetets små dimensioner.

⁵ Lars Levander, Hårarbete i Dalarna, Svenska Kulturbilder 4, sid. 135.

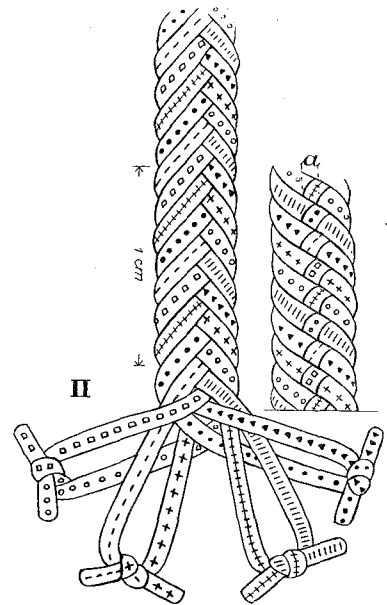
⁶ K. Oppenheim, a. a., sid. 44.

⁴ M. Hald, a. a., sid. 8.

1. Trådläget i snodden från Åbo. Snodden är ca 2 mm bred av 10 länkar löst vänsterspunnet grönt silke. 9 slag på 1 cm längd. Liksom på nästa bild har här markerats vilka länkar som varit förenade i en ögla vid arbetet.

1. Diagram of a small four-sided cord that is part of a reliquary in the Åbo Cathedral in Finland. The cord is only 2 mm thick, braided with 10 strands of loosely Z-spun green silk.

2. Trådläget i snodden från Uppsala. Bredd 1—1½ mm, av 8 länkar högertvinnat grönt silke. 7 slag på 1 cm längd.

2. Diagram of a cord very similar to the one mentioned in Fig. 1. It is found in the shrine of S:t Eric in the Uppsala Cathedral, Sweden. The thickness is 1—1½ mm and the cords is formed by 8 strands of S-spun green silk.

Emellertid finns det ett sätt att hålla reda på ett större antal trådar, hålla dem sträckta och dra till dem utan användande av något redskap alls. Man låter länkarna hänga samman två och två i öglor. Öglorna trädas upp på båda händernas fingrar och länkarna sträckas. En ensam person kan arbeta med upp till 4 öglor på var hand. Snodden kommer då att bestå av 16 länkar. Det bekvämaste är emellertid 5 eller 6 öglor, fördelade på båda händerna. Som vid all flätning börjar man i mitten och arbetar ut åt båda sidorna. Man låter först de båda mittersta öglorna byta plats genom att flytta den högra över på den vänstras finger. Den

öglor som redan fanns på detta finger lyfter man upp genom den nyss ditflyttade öglan och placerar den på fingret till höger. Hand- eller rättare sagt finger-greppen påminna om de lekar med trådfigurer man lärde sig som barn. De båda mittersta öglorna ha alltså bytt plats och samtidigt har den ena passerat genom den andra. Man fortsätter på samma sätt med den ögla som först började röra sig åt vänster, flyttar den från finger till finger, tills den befinner sig längst ut på vänsterkanten. Därpå arbetar man med den ögla som först började vandra åt höger, tills den befinner sig ytterst till höger. Så början man om igen med de

3. Arbete med att "slinga fässel" i Lärkagården på Sollerön 1937.

3. Women braiding shoulder straps for knapsacks. The province of Dalarna 1937.

båda öglor, som nu befinna sig i mitten. För varje gång ett par öglor bytt plats, för man händerna åtskils så långt man når och drar till flätningen, vartefter den tar form vid varpens andra ända. Det säger sig självt, att man endast kan åstadkomma en begränsad längd åt gången.

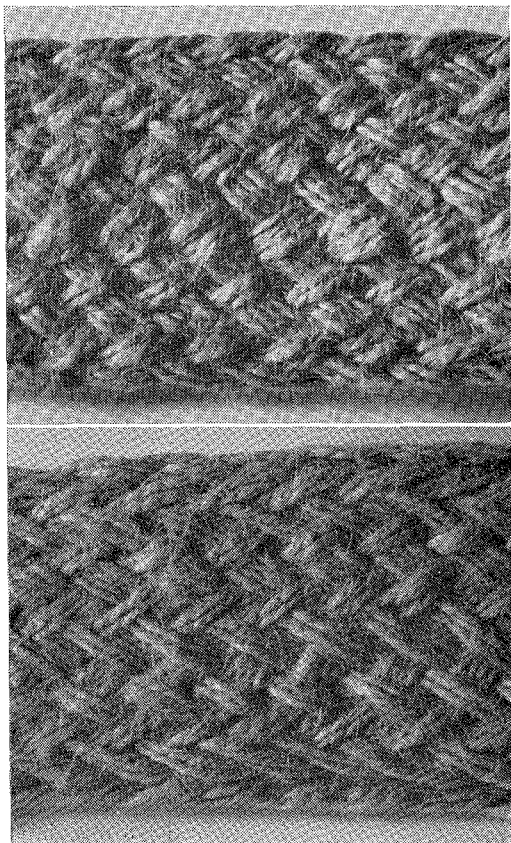
Bild 1 och 2 visa en schematisk framställning av de båda medeltida snoddernas struktur. Originalen till bild 1, som har tio länkar, ser helt liksidigt ut för ögat, men där finns en oregelbundenhet. "Hörnen" på fyrkanten bildas ju av länkar, som ligga obundna över ett antal diagonalt korsande länkar. I "hörnen" vid a och b ligga de länkar, som synas på ytan, obundna över 3 korsande länkar, vid c samt vid d, som inte är synlig på teckningen, ligga länkarna över 2 av de mötande. Alltså blir den sida som vid arbetet är vänd uppåt mot den arbetande bredare, baksidan smalare och de båda sidoytorna osymmetriska. Vid ett så lågt trådantal som åtta, bild 2, gå länkarna i hörnet vid a bara över en mötande länk. Följaktligen blir "hörnet" så svagt markerat, att det nästan försvinner. Snodden får två regelbundna flata sidor och en halvrund.

Just denna oregelbundenhet i fördel-

ningen av länkarna visar sig vara oundviklig vid snoddslagning med sträckta öglor på det sätt som nyss beskrivits. Den finns där alltid, även om den blir mindre märkbar ju fler länkar snodden innehåller. Flätning med lösa trådar är i dessa båda fall tämligen otänkbar på grund av det lilla formatet. Alltså förefaller öglemetoden vara den troligaste.

I sin enklaste form användes ännu slagning med sträckta öglor för stadkanten till kavelfransar. Två öglor trädas genom varandra medan de bytas mellan händerna och en annan person lägger för varje slag fransgarnet i skälet mellan stadens trådar och runt kaveln.

Ännu 1937 kunde man emellertid på Sollerön i Dalarna tillverka breda band, "bögfässel", vilka användes till axelremmar för ryggsäckar enligt samma idé. Det kallas här "att slinga fässel", slinga uttalas med hårt g. I Lärkagården var man hygglig nog att sätta i gång med tillverkningen av ett "bögfässel" för att lära ut hur det gick till, bild 3. 15 öglor, alltså 30 länkar, sträcktes upp i köket och 3 personer fingo 5 öglor var att fördela på båda händerna. Man började i mitten och arbetade utåt sidorna som förut beskri-

4. "Bögfässel" från Sollerön. Ovan den sida som vid arbetet är vänd uppåt, mot de arbetande. Nedan undersidan av samma avsnitt. 30 länkar = 15 öglor. Bredd 5 cm. 5 slag på 5 cm längd.

4. The texture of the shoulder strap manufactured on fig. 3. Above, the side that is turned upwards while the work is done. Beneath, the reverse of the same section. Width 5 cm. Made from 30 strands of coarse hemp.

vits, med den skillnaden att öglorna inte vid varje förflyttning lyftes genom varandra, men ibland fingo passera bara över och under varandra. Den därvid uppkomna lärftsbindingen kommer länkarna att breda ut sig till ett platt band och hindrar dem att glida samman som i den lösare snodden. Med så långa och så många länkar är det nödvändigt, att en fjärde per-

son sköter åtdragningen. Hon står där bandet växer fram, fattar då och då med händerna i garnet och drar det åtskils och pressar på så sätt ihop flätningen lagom hårt. På bild 4 visas det färdiga bandet. Materialet är jutegarn i stället för garn av grov ull och gethår, som inte fanns att tillgå, men strukturen är densamma som på bögfässel från Dalarna i Nordiska museets ägo. Bindningen blir mycket invecklad. Karakteristiskt är, att länkarna i samma ögla ibland följas åt, ibland dela sig och bindas på var sitt sätt. Bandet blir ganska tjockt och mjukt, låter sig tänjas på bredden men knappast på längden. Säkert är det utmärkt att använda till bärremmar.

Sirelius har publicerat en bild,⁷ där två personer fläta ett band, varvid den ena håller trådarna uppträdde på fingrarna och den andra pressar samman flätningen. Författaren uppger, att det är enkla trådar, vilka försetts med en ögla i ändarna för att lättare manövreras, men att bandet blir lika med ett band flätat med lösa länkar. Han tillägger emellertid, att om man knyter samman trådarna två och två och arbetar med dessa öglor i stället, så blir bandet tjockare. Detta är hittills den enda häntydan på något som liknar "bögfässlen" på Sollerön, som jag kunnat finna i litteraturen. Den visar i varje fall att förekomsten i Dalarna inte är en unik företeelse.

Det är väl knappast tvivel om, att detta primitiva sätt att slå eller fläta remmar, band och snodder kan vara mycket gammalt och kan ha varit mycket utbrett. Om man granskade i synnerhet etnografiskt material, skulle man antagligen träffa på flera exempel på denna speciella bind-

⁷ U. T. Sirelius, Suomen Kansanomaista Kulturia, Helsingfors 1921, 2, sid. 118.

ning, som inte kan förväxlas med någon annan, där varje länk uppträder som en självständigt arbetande part, vars rörelse-

frihet dock begränsas av att den följes som en skugga av den länk med vilken den är förbunden i en ögla.

A Primitive Braiding Technique

The author describes a rather special variety of the ordinary braiding done all by hand without any implements at all. Instead of cutting the warp open at one end, the strands are left connected, forming loops. The other end of the warp is fastened to a hook or some other object in the ordinary way. The loops are thread on to the fingers of both hands. In case the number of strands is very large, several people join in the work, fig. 3. The strands are held stretched and the loops are shifted from one finger to another according to the rules for ordinary braiding, that is, the two loops in the middle of the warp cross each other and are then moved outwards, passing on their way constantly over one — under one of the intersecting loops. But at fixed intervals these loops are made to pass *through* a meeting loop. The result is a flat braid with a texture, that can hardly be achieved in any other way and differs greatly from the ordinary braiding, fig. 4.

are made to pass through all the interlacing loops, the result will be a cord with a more or less quadrangular section, figs. 1—2. It is quite possible to make very similar cords in ordinary braiding as well as by several other methods, using bobbins for instance. Braiding with stretched loops however, will always leave traces in the fabric by a peculiar irregularity easy to recognize. One of the four sides of the cord will turn out slightly more narrow than the other ones.

The author has only seen this kind of braiding executed once in the province of Dalarna, and as far as she knows, it has not been mentioned in the literature except in Finland, note 7. She wants to draw attention to this otherwise rather unimportant detail in a primitive textile technique, because it may have existed in ancient times and in different parts of the world and the analysis of cords, ribbons and straps manufactured this way might be rather bewildering, if one does not know about the quite simple trick of the stretched loops.

If on the other hand the two middle loops

are made to pass through all the interlacing loops, the result will be a cord with a more or less quadrangular section, figs. 1—2. It is quite possible to make very similar cords in ordinary braiding as well as by several other methods, using bobbins for instance. Braiding with stretched loops however, will always leave traces in the fabric by a peculiar irregularity easy to recognize. One of the four sides of the cord will turn out slightly more narrow than the other ones.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

ELI F. HECKSCHER: *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Andra delen: Det moderna Sveriges grundläggning 1720—1815*. Två halvband. Text 894 s. Anmärkningar om källor och litteratur. LXII s. Tabellbilaga 58 s. Register och innehållsförteckning 46 s. I särskild kartong 38 diagram och 11 kartogram. Ill. Bonniers, Stockholm 1949. Häft. kr 95:—.

Den nu utkomna andra delen av professor Eli F. Heckschers Sveriges ekonomiska historia har varit efterlängtd; den föregående delens båda band utgavs 1935 och 1936. Det långa dröjsmålet är emellertid förklarligt. En noggrann genomgång av den nya bokens över 1 000 sidor ger ett starkt intryck av ett omfattande och mångsidigt forskningsarbete. I det följande skall jag på några punkter diskutera materialet och metoderna, och därvid är det nödvändigt att gå rätt mycket i detalj, om diskussionen skall ge något vetenskapligt utbyte.

Inledningsvis är det emellertid lämpligt att betrakta arbetet som helhet, och det är då motiverat att först uttala en lyckönskan, eller en dubbel sådan. Den riktar sig dels till författaren: det är beundransvärt att ha genomfört så mycket av den stora planen på en Sveriges ekonomiska historia, att ha sammanfört, sovrat och bearbetat ett så omfattande material och ha avvägt och samordnat de många gånger disparata elementen till en detaljrik och åskådlig och i det hela konsekvent skildring av det svenska folkets och den svenska statens ekonomiska villkor under äldre tid. Min lyckönskan riktar sig emellertid också åt ett annat håll: till forskare och studerande inom samhällsvetenskapernas olika grenar och till alla för Sveriges historia intresserade, ty dessa ha i prof. Heckschers arbete erhållit

en samlad bild av befolkningsutvecklingen, av den yrkesmässiga och sociala differentieringen och av de olika näringsgrenarnas ekonomiska villkor och relativa betydelse för folkförsörjningen, och denna samlade bild av det ekonomiska livet gör det lättare att placera in kommande specialundersökningar i det större sammanhanget och ge dem en konkret bakgrund och ett riktigt perspektiv. De som söka ämnen för avhandlingar i svensk ekonomisk historia äro för övrigt särskilt att gratulera, ty om man skulle sammanföra alla de punkter, där prof. Heckscher uttryckligen framhåller, att ytterligare specialundersökningar äro önskvärda, eller där detta framgår utan att direkt utsägas, så skulle listan bli mycket lång.

Den nya andra delen behandlar tiden mellan 1720 och 1815. Förf. framhåller med all rätt, att periodindelningar äro särskilt svåra inom ett sådant område som det ekonomiska, därför att de verkligt betydelsefulla förändringarna där ofta ske långsamt, nästan omärkligt. Då av praktiska skäl en periodindelning emellertid är nödvändig, har man i det hela föga att anmärka mot gränserna 1720 och 1815. Karl XII-krigens och Napoleonkrigens slut medförde en förändrad situation för viktiga delar av den svenska ekonomiska verksamheten. Ur en annan synpunkt förefaller mig visserligen den senare gränspunkten, 1815, mindre önskvärd. Prof. Heckscher nämner i förordet, att den ännu återstående delen av Sveriges ekonomiska historia, omfattande perioden från 1815 till nutiden, kommer att väsentligen få en annan karaktär än de hittills fullbordade banden. Den kommer att i avsevärt mindre grad bygga på otryckt arkivmaterial och i stället baseras på tryckta källor och andra forskares sammanställningar. Det är enligt min mening att beklaga, att omständigheterna gjort det nödvändigt att lägga gränsen för denna avslu-

tande, mera refererande framställning redan vid 1815, då den annars med hänsyn till materialets art och det ekonomiska livets utformning borde ligga ungefärligen ett halvt århundrade längre fram i tiden.

Framställningens disposition är i korthet följande. Med stöd väsentligen av Tabellverkets uppgifter skildrar förf. först befolkningsutvecklingen. Födelse- och dödstalens förändringar diskuteras och samvariationen mellan dödligheten och skörderesultatet belyses ingående. Ett kapitel om landskap och städer uppehåller sig huvudsakligen vid näringsliv, sociala förhållanden och dödlighet inom de i och för sig tämligen obetydliga städerna. Det följande korta kapitlet om social struktur, som bygger på Tabellverkets "ståndstabeller", har krävt mycket arbete och ger också intressanta men med nödvändighet ungefärliga resultat. Under kritik av Nils Wohlin's beräkningar i Emigrationsutredningen påvisas, att jordbruksbefolkningen visserligen dominerade men icke fullt så starkt som Wohlin menade.

I bokens andra avdelning behandlas svenska folkets näringskällor. Det är naturligt att jordbruket och bergsbruket fått det största utrymmet. Ett försök göres att bedöma totalskördens storlek och konsumtionens sammansättning med ledning av utspisningsstaterna för tjänstefolket vid en rad större gårdar. Skördeökningen under tiden 1720—1815 uppskattas till ungefär tre fjärdedelar, vilket huvudsakligen möjliggjordes genom nyodling inom den gamla bygden men till någon del också genom förbättrad brukning av jorden. Boskapsskötseln tycks däremot snarast ha gått tillbaka i jämförelse med 1600-talet. Skiftesreformerna skildras mot bakgrunden av det tidigare tegskiftet, belyst särskilt genom de välkända kartorna över Bäckes och Gessie byar. Storskiftet rubbade visserligen den gamla orörligheten inom byarna men lämnade dock enligt framställningen åtminstone hälften av den gamla ägoblandningen orörd. Det radikala enskiftet var, så långt det nådde, betydelsefullare, och särskilt framhålles, som väntat, dess roll för Skånes jordbruk. Ett avsnitt behandlar jordbruksbefolkningens sociala struktur: den egentliga bondeklassens ekonomiska uppryckning och den kvantitativa utvecklingen av jordbruksbefolkningens underklasser.

I kapitlet om skogen och dess bruk refereras först samtidens uppfattning om skogens skövling. Den vanliga föreställningen om generell skogsbrist måste visserligen vara felaktig, men vittnesbörden om lokal skogsbrist godtagas särskilt beträffande södra Sveriges lövskogsområden och vissa delar av Bergslagen. Den viktigaste skogsindustrien (bortsett från skogens betydelse för bergshandlingen) var tjärframställningen. Sågverksindustrien får samma utrymme i skildringen, vilket motiveras mera av vad densamma senare skulle komma att betyda än vad den då var.

Det stora kapitlet om bergshandlingen är ett av arbetets intressantaste. Järnet dominerade: efter produktvärdet utgjorde det år 1772 85 %, kopparn kom därefter med 12 % och alun med 2 %. Allt det övriga utgjorde tillsammans mindre än 1 %. Genom undersökning av huvudböcker från några järnverk påvisas, att den statliga regleringen av järnhandlingen nådde en efter tidens förhållanden anmärkningsvärd effektivitet, mycket beroende på att den direkta inhemska försäljningen av järn från bruken var skäligen obetydlig. Den svenska järnexporten, betydande i förhållande till Sveriges produktion och till den totala världshandeln med järn, har icke sin förklaring i någon verklig kvalitativ överlägsenhet hos det svenska järnet. Endast en speciell typ, ståljärn ur Dannemoralm, s. k. Öregrundsjärn, värderades högre än allt annat järn, men denna kvalitet utgjorde endast ungefärligen en tiondel av den svenska exporten. Det mesta av det svenska exportjärnet var ur internationell synpunkt av mycket ordinar kvalitet, och det som gjorde, att detta järn icke kunde undvaras, var främst den stora knappheten i Europas och särskilt Englands järnförsörjning. För att förstå den svenska järnhandlings villkor under den skildrade perioden är det därför nödvändigt att lära känna den engelska järnmarknaden och att undersöka, hur denna efter hand påverkades av det fossila bränslets användning vid framställning av tackjärn och smidesjärn. Därefter analyseras de inhemska faktorerna i stångjärnets ekonomi: förf. anser sig kunna bevisa, att tackjärnet, utgångsmaterialet i stångjärnsframställningen, steg snabbare i pris än stångjärnet, medan däremot kolpriser och

arbetslöner stannade långt efter stångjärnspriset i den allmänna prisstegringen. Verkningarna av det stegrade tackjärnspriset torde för brukens del ha reducerats genom att de togo ungefär hälften av tackjärnet från egna masugnar. Kapitlet om bergshanteringens avslutas med en kort skildring av den mycket omtalade men tämligen obetydliga tillverkningen av färdiga produkter och med en översikt av den avgjort viktigare frågan om järnhanteringens företagsformer och kapitalanskaffning.

Hantverksbefolkningen var naturligen relativt talrikast i städerna, där den utgjorde ungefär en fjärdedel av totalbefolkningen. Hantverkets yrkesutövare i städerna synes enligt Tabellverkets ständsstatistik ha ökat med ungefär fyra femtedelar mellan 1751 och 1815. De absolut taget fåtaligare lantverkarna ökades visserligen under samma tid till mer än det dubbla men utgjorde trots detta hela tiden en mycket blygsam del av landsbygdens totalbefolkning. Hemslöjden i form av husbehovsslöjd var genomgående av betydelse inom alla delar av det gamla samhället. Med hänsyn till materialets art och till företelets allmänna intresse får näringslöjden större utrymme i prof. Heckschers framställning, varvid främst Västergötlands hemslöjd får lämna material beträffande varuslagen, avsättningsområdets storlek, där motsättningen mot det egentliga hantverkets ringa räckvidd framhålles, samt försäljningens organisation.

Prof. Heckscher framhåller, att stödåtgärderna för de omhuldade manufakturerna och särskilt importförbuden beträffande utländska manufakturvaror anmärkningsvärt nog kom att gynna hemslöjden: smugglade utländska manufakturvaror ställde sig dyra och de svenska visade sig vara dåliga. Vid undersökningen av manufakturernas kvantitativa utveckling uppehåller sig prof. Heckscher särskilt vid den betydelsefullaste grenen, yllemanufakturen. De särskilt privilegierade hems spinnerierna sysselsatte enligt uppgifterna ett anmärkningsvärt stort antal arbetare, på 1770-talet omkring 6 700, men tillverkningen per arbetare och år var obetydlig och produktionen betydde i det hela föga.

I redovisningen för utrikeshandeln saknas enligt prof. Heckscher ungefär en fjärdedel

av importen — det var vad som tillfördes riket genom smuggling. Importen dominerades under så gott som hela den undersökta perioden av livsmedlen och därefter kom textilindustriens råvaror. Exporten behärskades av järnet, vars andel i det hela dock efter hand minskades något. Det viktigaste importlandet var Tyskland, då visserligen uppdelat på flera områden, och den främste mottagaren av svensk export var England. Områdena söder om Östersjön levererade spannmål och England köpte järn. Det redovisade exportöverskottet var enligt prof. Heckscher skenbart och berodde på den oredovisade smugglingen. Utrikeshandels betalningsrörelser förmedlades på ett anmärkningsvärt smidigt och effektivt sätt av de privata handelshusen. Vid skildringen av handelskompaniernas tämligen begränsade insats får givetvis det enda framgångsrika bland dem, Ostindiska kompaniet, största utrymmet. Materialet beträffande den inrikes handeln är som alltid synnerligen ofullständigt, även om de konkreta notiserna äro många och ge intressanta inblickar i stadshandels, marknadernas och gårdfarihandels roll för varuomsättningen.

Boken avslutas med två intressanta kapitel om penningväsendet och om den ekonomiska diskussionen. Penningväsendets dramatiska historia under den behandlade perioden ger tillfällen till teoretiska analyser och till aktuella jämförelser, och dessa tillfällen tar författaren väl vara på. Särskilt givande är skildringen av perioden 1789—1803, då landet hade ett mycket egenartat penningssystem med två slags sedelmynt: oinlösliga riksgäldssedlar och bankosedlar, som inlöstes mot silver. Översikten av den rikt flödande ekonomiska litteraturen är i mitt tycke verkligt rolig. Det mesta var visserligen obetydligt till såväl omfånget som innehållet, men författarna engagerade sig personligen hårt och idébrytningen var livlig. Hela denna litteratur, som på prof. Heckschers karakteristiska sätt först analyseras statistiskt, under 1765 t. ex. "drygt en skrift var femte dag hela året runt", får här en lärd och smidig skildring, som klarlägger sammanhangen med den dåtida europeiska debatten och påvisar enstaka idéer, visserligen ännu outvecklade, som leda tankarna till nutida ekonomisk diskussion.

Detta korta referat ger kanske ett begrepp

om arbetets uppläggning och om den mångsidiga belysningen av den ekonomiska utvecklingen. Prof. Heckscher skildrar beträffande varje näringsgren, hur dåtiden uppfattade den ekonomiska verkligheten, men han har givetvis samtidigt den vetenskapliga ambitionen att i analyserna tränga fram till verkligheten själv och icke stanna vid föreställningarna om denna verklighet. Arbetsmetoden blir därvid främst kvantitativa undersökningar. Förf. har sammanställt ett omfattande statistiskt material och redovisar delar av detta i tabeller och diagram. Under den behandlade perioden flödar emellertid det kvantitativa materialet rikt beträffande många, men tyvärr icke alla, av den ekonomiska verksamhetens grenar. Materialet är så rikt, att det icke är möjligt för en enskild forskare att bearbeta allt, och detta icke ens om han har prof. Heckschers arbetsförmåga och arbetsmöjligheter. För bedömningen av det stora arbetets inre halt är det då nödvändigt att åtminstone på några punkter undersöka, om det bearbetade materialet är representativt och av det inre värde, att det tillåter den användning, som prof. Heckscher har gjort av det samma. Jag kommer därvid huvudsakligen att uppehålla mig vid två centrala partier i framställningen, befolkningsutvecklingen och jordbruket. Längre fram skall jag något beröra de använda bearbetnings- och redovisningsmetoderna och tar då exempel från kapitlen om bergshantering och penningväsendet.

Det är en materialgrupp, som tillkommer under den behandlade perioden och som är av den omfattning och kvalitet, att den självfallet träder i förgrunden i materialdiskussionen. Det är givetvis Tabellverket som här åsyftas. Det har länge varit känt, att det finns luckor i det bevarade tabellmaterialet. G. Sundbärg har visserligen kompletterat detta på vissa punkter, men det har ändå stått klart att många brister finnas kvar och att åtskilligt ytterligare kunde rättas till, om man hade möjlighet att organisera en bearbetning av det som finns bevarat av Tabellverkets primärmaterial, dvs. församlingstabellerna. Många av dessa äro visserligen borta, dock ingalunda alla, som prof. Heckscher tycks mena. Massor av tabeller finnas i landsarkiven och enstaka tabeller påträffas ännu i lokala kyrkoarkiv. Senast har C.-E. Quensel

(1949) påvisat, att det måste ha begåtts fel vid sammanställningen av första ordningens sammandragstabeller, alltså kontraktstabellerna. Sådana fel, ehuru naturligtvis icke vanliga, ha tidigare observerats av forskare, som ha detaljgranskat ett lokalt material. Nu åsyftade felkällor torde emellertid inverka relativt litet på riksvärdena. En svag förskjutning i de absoluta talen för folkmängd, födda, döda och ingångna äktenskap komma knappast att rubba de relativa talen, och det är dessa, som främst komma till användning i prof. Heckschers framställning. Så långt är alltså ingenting att erinra mot användningen av materialet.

Samma slags fel förekomma emellertid också i ett befolkningsstatistiskt material från tiden före Tabellverket, vilket prof. Heckscher lägger till grund för mycket detaljerade slutsatser, men där med all sannolikhet felet ha en avsevärd inverkan. Jag syftar på uppgifterna om födda och döda under tiden 1721—1735, vilka insamlades år 1736, och som nu finnas bevarade i tämligen bristfälliga sammandrag. Som bekant har prof. Heckscher redan tidigare med stöd av uppgifterna om födda och döda 1721—1748 beräknat folkmängden fr. o. m. årsskiftet 1720—21 och likaså relativtal för födda och döda, varvid perioden 1721/35 måste behandlas som en helhet, i varje fall då det gäller värden för hela landet. Resultatet blir följande: "Dödligheten gick ner till nästan moderna tal, i medeltal för egentliga Sverige 21,2 promille om året, ungefär motsvarande tillståndet på 1850-talet. Trots att nativiteten ej var särskilt hög efter den tidens förhållanden, i medeltal 32,4 promille om året, blev resultatet som man finner ett mycket stort födelseöverskott, 11,2 promille om året" (s. 34).

Jag har tidigare granskat det här behandlade materialet för ett landskap, Närke, och jag har kommit till den övertygelsen, att kontraktstabellerna där måste vara bristfälliga för tiden 1721/35. Bristerna ha kunnat bestämmas genom jämförelser med de bevarade kyrkböckerna. Det har ibland uppkommit luckor i dop- och begravningslängderna, då en präst har dött. Det har sannolikt även hänt, att inga böcker förts under den ifrågakommande perioden. När kontraktssammandragen skulle göras år 1736, räknade man tydligtvis

samman vad som fanns antecknat. Genom jämförelse med andra, vanligen något senare uppgifter går det dock att ungefärligen komplettera de nu bristfälliga sockenuppgifterna och att alltså erhålla så gott som korrekta värden för antalet födda och döda 1721/35. Inom mitt undersökningsområde måste antalet födda ökas med ungefär en tiondel och antalet döda med ungefär en åttondel. Luckorna äro alltså tämligen små, men kompletteringarna äro dock av den storleken, att de påtagligt inverka på de relativa födelse- och dödstalen. För att siffermässigt visa detta, har jag höjt de av prof. Heckscher tidigare (1936) publicerade absoluta talen på antalet födda och antalet döda inom riket i samma proportion, alltså födda med en tiondel och döda med en åttondel. Därigenom erhålles först en något lägre folkmängd för år 1720 än den prof. Heckscher har beräknat och därefter för perioden 1721/35 något högre relativt födelsetal, 35,7 promille i stället för 32,4, och dödstal, 23,9 promille i stället för 21,2. Med denna beräkning har jag endast velat visa, att även tämligen små luckor i de bevarade kontraktssammandragen märkbart påverka relativtalen för födda och döda. Min väsentliga konklusion är av rent källkritisk art: uppgifterna om födda och döda 1721/35 äro, sådana de föreligga i de bevarade sammandragen, icke användbara för de detaljerade statistiska slutsatser, som prof. Heckscher dragit ur dem. De måste först kompletteras och kontrolleras genom jämförelse med uppgifterna i dop- och begravningslängderna. Jag återkommer längre fram till prof. Heckschers beräkning av dödstalen för de speciella åren 1726—1728.

Prof. Heckscher har flitigt använt Tabellverkets ståndsstistik. Rikssammandragen hava därvid underkastats en omfattande bearbetning med bl. a. proportionell fördelning av vissa av originalets poster t. ex. "Menige allmogens barn och tjänstefolk", vilken uppdelats på ett flertal olika kategorier, bl. a. bönder, torpare, inhysesshjon, lantantverkare, bruksfolk och soldater. Prof. Heckschers behandling av denna statistik skiljer sig på ett fördelaktigt sätt från Nils Wohllins. Även om en och annan detalj kunde diskuteras, och det är alltid fallet vid beräkningar av denna art, förefaller mig bearbetningen väl genomtänkt. Texttabellernas fördelning av landets befolk-

ning på stånd och yrkesgrupper ger visserligen ett intryck av större noggrannhet (uppgifterna i tiondels procent) än vad materialet egentligen tillåter, men detta är nog att betrakta som en teknisk nödvändighet, om man vill redovisa så många kategorier som förf. gör. Kommentaren är måttfull och ger klart besked om hur litet man trots all bearbetning verkligen vet om hur t. ex. antalet arbetstimmar fördelades på olika verksamhetsgrenar. Men det vet man ju inte heller för vår egen tid.

Beträffande denna statistik är det emellertid icke proportioneringsmetoder o. dyl., som utgör den källkritiska huvudfrågan. Denna är i stället om primäruppgifterna äro tillräckligt konsekventa. Man har anledning antaga, att olika präster måste ha redovisat stånd och yrken på ganska varierande sätt. B. Hedenstierna säger i en granskning av Värmdö sockens tabellverk, att "yrkes- och kategoritablerna är sämst och praktiskt taget värdelösa" (Stockholms skärgård, 1949, s. 94). Ett sådant omdöme bör givetvis icke generaliseras, många tabeller äro kanske avsevärt bättre, men det visar dock, att en omfattande granskning av församlingstabellernas ståndsuppgifter bör ske, om man skall kunna bedöma rikssammandragens reella värde. Prof. Heckscher säger själv, att "det är möjligt att vi skulle kunna veta mer än nu är fallet, om primäruppgifterna hade bevarats och man ej vore hänvisad till sammandrag" (s. 127)!

En allmän och mångsidig jordbruksstatistik med något så när tillfredsställande noggrannhet har i vårt land frambragts först under detta århundrade. Ännu det senare 1800-talets officiella jordbruksstatistik är regionalt av mycket varierande tillförlitlighet. För 1700-talet saknas helt och hållet allmän jordbruksstatistik. Det var en sak som man ej vågade sig på. De första försöken gjordes vid början av 1800-talet, då prästerskapet tvangs att avgiva uppgifter om åkerareal, utsäde, korntal och boskapsbestånd. Som bekant har Sundbärg gjort omfattande bearbetningar av detta material.

En forskare, som skall ge en kvantitativt motiverad skildring av jordbrukets utveckling från 1720 till 1815, befinner sig i en svår situation. Det tidigare 1800-talets ansats till en allmän jordbruksstatistik visar sig vid kritisk

granskning vara mycket bristfällig. Man hänvisas ovillkorligen till stickprov och ställes upphörligen inför den besvärliga frågan, om det använda materialet är representativt för det hela. Utrymmet tillåter icke här en i någon mån fullständig diskussion av det material prof. Heckscher har använt.

Under den behandlade perioden utfördes mera nyodling än man nog i regel har föreställt sig. Prof. Heckscher konstaterar, att medelskörden måste ha ökat högst avsevärt från 1720 till 1815, och detta måste ha möjliggjorts främst genom nyodling och därjämte, ehuru i mindre grad, genom förbättrad jordbruksdrift. Denna allmänna slutsats är säkert riktig. Men när prof. Heckscher vill tillfredsställa den vällovliga ambitionen att ge ett kvantitativt mått på nyodlingens omfattning blir resultatet mera diskutabelt. Frågan begränsas här till åkerns utvidgning. Förf. refererar först uppgifter från 1700-talet. "Emellertid är det möjligt att komma till mer preciserade resultat för utvecklingen mellan åren 1805, 1810 och 1815" (s. 186). Beräkningen grundas på prästerskapets uppgifter till Tabellverket för de tre nämnda åren, då den ungefärliga omfattningen av öppen åker skulle angivas. Länsammandrag hava numera publicerats i Statistiska Centralbyråns Minnesskrift (1949). Det är känt att dessa arealuppgifter sakna värde som mått på den dåtida verkliga åkerarealen, men prof. Heckscher menar, att "proportionen mellan de olika arealuppgifterna kan möjligen icke desto mindre med någon försiktighet läggas till grund", nämligen för en beräkning av åkerns procentuella ökning (s. 187), vilken i så fall skulle utgöra "14 % mellan 1805 och 1810 samt 18 % mellan 1805 och 1815, alltså särdeles mycket" (s. 187). Man ställer sig frågande till prof. Heckschers resonemang redan av följande skäl: 1805 års uppgivna åkerareal, som ligger till grund för de angivna procenttalen, är även enligt prof. Heckschers mening för låg, kanske ej mer än hälften av den verkliga (s. 187). Skulle det oaktat de beräknade procenttalen vara korrekta, måste prästerskapet ha bedömt även nyodlingen för lågt och väl att märka i samma proportion som den totala åkern var för lågt upptagen. Vill man använda de föreliggande uppgifterna på det sätt som prof. Heckscher gjort borde man

först undersöka, om en parallell nedvärdering av åkern till ungefär hälften vid vart och ett av uppgiftsåren är sannolik. Man borde då rimligtvis försöka bevisa, att prästerskapets uppgifter avse icke den totala åkern utan kanske den besädda arealen, vilken vid tvåsådesbruk var hälften av den totala.

En granskning av de ändringar, som prästerskapet gjorde i de olika årens arealuppgifter, gör emellertid en sådan förklaring mycket osannolik. Prof. Heckscher har anmärkt, att några av länssiffrorna angiva ökningar, som ej kunna anses ha motsvarat verkligheten. Källkritiken bör emellertid utgå från de egentliga primäruppgifterna, alltså sockenvärdena. Ändringarna visa sig då vara mycket oregelbundna och nyckfulla, och de bero ingalunda på att prästerna skulle ha gjort någon allmän uppskattning av nyodlingen. Jag kan bäst belysa detta med några ord om uppgifterna 1805 och 1810 från 42 socknar i Närke. Åkerns ökning skulle enligt dessa vara i genomsnitt 8 %. Socknarna uppdelas emellertid efter uppgifternas beskaffenhet i tre grupper. Den största med 33 socknar har ingen eller tämligen svag ökning, i genomsnitt 2 %. 14 av dessa 33 socknar uppge exakt samma åkerareal 1805 och 1810 och det är ingalunda alltid fråga om "runda" värden utan t. ex. för båda åren 359 tunnland eller 282 tunnland. En liten grupp om 4 socknar har fått sin åkerareal minskad med i genomsnitt 31 %, eller om man utesluter en socken, där det kanske är fråga om skrivfel i längderna, med 14 %. Praktiskt taget hela ökningen kommer på 5 socknar, vilkas åkerareal utvidgades med 99 %. Ökningen beror väsentligen på att 1805 års allt för låga värden där korrigerades utan att ändock komma i närheten av den verkliga arealen, sådan man lär känna denna ur kartmaterialet. Arealuppgifterna från 1805, 1810 och 1815 äro oanvändbara för vetenskaplig analys. Jag måste också i förbigående uttrycka min förvåning över att Stat. Centralbyrån publicerat länsammandragen av dessa arealuppgifter utan att förse dem med en grundlig kommentar.

Den sannolika skördeökningen är en central fråga. Prof. Heckscher söker angripa denna fråga från en utgångspunkt, som är välbekant från de tidigare delarna av Sveriges ekonomiska historia, nämligen utspisningssta-

terna. Uppgifterna, som äro hämtade från ett antal större gårdar i mellersta och södra Sverige, äro differentierade efter anställningens art. Inspektorn har en väsentligt större "utspisning" än drängarna och dessa i sin tur ofta, men icke alltid, större "utspisning" än pigorna. Prof. Heckscher utgår från att drängarnas och pigornas "utspisning" är ett genomsnittligt mått på den verkliga konsumtionen och användbart icke endast för de undersökta herrgårdarna utan beträffande befolkningen i dess helhet. Grundvärdet för spannmålskonsumtionen blir på detta sätt 4 tunnor per person. Värdet differentieras emellertid i två riktningar. För Bohuslän, Värmland, Örebro län, Dalarna och Norrland sättes grundvärdet gissningsvis till 3 tunnor per person. De nämnda grundvärdena tillämpas vidare för alla i åldern 15—50 år, medan äldre och yngre tilldelas något lägre värden. Genomsnittskonsumtionen blir på detta sätt för hela befolkningen mycket nära 3 tunnor spannmål per år.

Med dessa utgångspunkter beräknas först skörden för mänsklig konsumtion 1750 och 1810 och befinnes vara resp. 4,8 milj. och 6,8 milj. tunnor. Utan någon som helst konsumtionsökning per person skulle skörden för mänsklig konsumtion ha ökat med 40,7 % (s. 161) mellan åren 1750 och 1810. Prof. Heckscher tillägger: "Emellertid är det en lätt sak att finna en härav alldeles oberoende grundval för beräkning av skördetillväxten under hela den period som detta arbete omfattar, sålunda tiden 1720—1815. Det är folkökningen" (s. 161). Härtill måste anmärkas, att beräkningen av skördeökningen 1750—1810 också väsentligen bygger på befolkningsökningen. Den enda principiella skillnaden gentemot tiden före 1750 är att beräkningen efter denna tidpunkt kan utnyttja förändringarna i åldersfördelningen.

Enligt min mening kan den här refererade behandlingen av spannmålsproduktionen och spannmålskonsumtionen endast uppfattas som en schematisk överslagskalkyl av ungefärligen samma värde som dem dåtiden presterade. Edvard Fredrik Runeberg räknade år 1770 med $2\frac{1}{2}$ tunna för vuxna, 1 tunna för barn i åldern 3—15 år och ingen spannmål till spädbarnen samt tillägger, att den fattiga delen av befolkningen alltid måste i viss utsträck-

ning använda ersättningsmedel för brödsäden. Det är mycket möjligt att Runebergs beräkning är den mer realistiska. 3 tunnor spannmål i genomsnittskonsumtion för varje person i landet betyder dock enbart detta, det var nu visserligen födans viktigaste del, ca 2 200 kalorier per person och dag (tab. 5 i Tabellbilagan). Det *behöver* visserligen teoretiskt sett icke vara någon direkt motsägelse, när det i annat sammanhang framhålles, att "nativitetens höjd tämligen regelbundet höll de sämst ställda samhällsklasserna, framför allt småbönder, torpare, backstugusittare och inhysesghjon ganska nära vad man måste kalla svältgränsen" (s. 42), men detta är dock två saker, som man reellt har svårt att förena: å ena sidan en genomsnittlig tillgång på konsumtionsspannmål för samtliga, barn, arbetsföra och åldringar, på 2 200 kalorier per dag, och å andra sidan ungefär en fjärdedel av befolkningen (jfr tab. s. 137) tämligen regelbundet nära svältgränsen. Det förutsätter i varje fall en helt annan fördelning av konsumtionsspannmålen än den som lagts till grund vid beräkningen.

En huvudpunkt i den källkritiska granskningen gäller själva utspisningsstaterna. Här fordras emellertid mera material än som för tillfället står till buds. Man behöfve först studera de fall, då utspisningsstaterna kunna direkt jämföras med uppgifter om den totala konsumtionen och om de konsumerandes antal, yrke och ålder. Något eller några sådana fall borde väl kunna påträffas i materialet från senare hälften av 1700-talet och från 1800-talet. Men man måste även i övrigt studera den verkliga konsumtionens storlek och sammansättning. Man frågar sig, om icke åtskilligt kunde vinnas ur bl. a. brukens räkenskaper. Spannmålsuttaget i brukshandeln kan ibland bestämmas (jfr s. 458), och om turen är god, erhåller man familjemedlemmarnas antal ur kyrkböckerna. Innan en sådan realgranskning av konsumtionen verkställts, måste utspisningsstaternas källvärde betvivlas, och detta även beträffande de befolkningskategorier, för vilka staterna äro avsedda. Utspisningsstaterna böra, så länge realgranskningen saknas, betraktas som socialt differentierade bokföringsschabloner, naturligtvis med viss men tills vidare okänd anknytning till den verkliga konsumtionen.

En annan huvudpunkt i granskningen utgör produktionens och konsumtionens regionala variationer. Prof. Heckscher har gjort ett försök att beakta den saken genom att beträffande konsumtionen använda grundvärdet 4 tunnor resp. 3 tunnor inom vad som förenklats kallas slättbygd och skogsbygd (s. 160). Men motsättningarna gå med visshet ännu mera i detalj och gälla både konsumtionen och produktionen. Riksvärden och medelvärden dölja lätt dessa mycket viktiga regionala variationer. Vid analysen av städernas näringsliv har prof. Heckscher med rätta framhållit, att detta hade utformats något olika inom olika delar av landet (s. 90). Liknande synpunkter framskymta även vid behandlingen av jordbruket (t. ex. s. 216), men det hade varit värdefullt, om det hade skett i större utsträckning.

Allmänna medelvärden avseende stora områden eller långa tidsperioder äro alltid vanskliga utan stöd av ett detaljerat statistiskt material. Till dessa vanskliga medelvärden höra även de generella skördeomdömena, som skola gälla hela landet och alla olika grödor. Det kan gå bra, om skörden är allmänt mycket god eller mycket dålig. Men ofta är den god i en landsända och dålig i en annan eller god beträffande vissa kulturväxter och dålig beträffande andra. I dessa fall är det icke lätt att ge det rätta medelvärdet. Det kan visserligen sägas, att 1700-talets skördeomdömen nog i de flesta fall, enligt min uppfattning finns det undantag, äro ganska träffande, i varje fall om man använder den femgradiga skalan ymnig, vacker, medelgod, knapp och missväxt. Försöker man översätta dessa omdömen till en tiogradig sifferskala blir resultatet så till vida underligt, att flera av de tio skördesiffrorna aldrig komma till användning.

Prof. Heckscher har upprättat ett diagram över dödstal och skördeomdömen (V), vilket redan i sina allmänna drag på ett kusligt åskådligt sätt visar, hur dödligheten påverkades av skörderesultatet. Men prof. Heckscher driver jämförelsen långt i detalj. "Av de 66 förskjutningarna (hos mortalitets- och skördekurvorna) var det 13 st. som rörde sig i olika riktningar, medan inemot tre gånger så många, 37 st., rörde sig i samma riktning. De återstående 16 förskjutningarna av dödligheten inträffade samtidigt med oförändrade skörde-

omdömen, och därvid förekom det exempel på såväl ökad som minskad dödlighet" (s. 38). Härtill måste anmärkas, att de föreliggande skördeomdömena äro ett alldeles för bristfälligt underlag för dylika detaljerade jämförelser. Vid studiet av lokala uppgifter om skörden kommer man snart till den uppfattningen, att vissa riksuppgifter sannolikt äro ganska missvisande, men även om dessa kunde korrigeras, kunna skördeomdömena aldrig erhålla en lika detaljerad skärpa som dödstalen. Det vore emellertid föga att säga, om icke prof. Heckscher hade sökt läsa ut ännu mera. De 16 fallen, då dödligheten försköts vid konstant skördeomdöme, ger anledning till följande dunkla reflexion: "Dessa senare fall äro bevis för hur pass onyanserat systemet tillämpades" (s. 38). Vilket system? Och av vem tillämpades det? Och vidare: "Därtill kom slutligen, att utslagen voro mycket olika starka för de två undersökta företeelserna, som regel mycket starkare för skördeomdömena än för dödligheten, som åskådligt framgår av diagrammet; det var egentligen endast i de allra svåraste fallen (1773 och 1809) som dödligheten steg mera" (s. 38). Detta resonemang kan jag icke förstå. I diagrammet V stå skalorna för skördeomdömena och dödstalen i ett alldeles godtyckligt läge och storleksförhållande till varandra, och något annat är ju icke möjligt. Dödstalen äro inritade i ett logaritmiskt system, skördeomdömena i ett system, som varken är logaritmiskt eller lineärt. Skalorna kunna tänjas eller krympas efter behag, och därför är det meningslöst att jämföra variationsamplituderna i diagrammet. En direkt jämförelse mellan talvärdena för dödlighet och skörd stöter också på vissa svårigheter, särskilt på grund av skördeskalans speciella art. F. ö. borde dödstalen, om så hade varit möjligt, ha jämförts med skörden och icke med skördeomdömena, vilka icke kunna vara fullt proportionella mot skördekvantiteterna. Det nu föreliggande materialet tillåter jämförelse endast beträffande den allmänna gången hos kurvorna och därutöver för de extrema, särskilt höga eller särskilt låga värdena.

På en punkt tycks sambandet mellan dödstal och skörderesultat enligt prof. Heckschers framställning vara helt borta, nämligen beträffande missväxten 1725—27, vilken icke

synes ha medfört någon höjning i dödligheten 1726—28 (s. 35). Jag har förut uttalat min tveksamhet beträffande mortalitetens och nativitetens medelvärden under hela perioden 1721—35. Men tveksamheten sträcker sig även till de av prof. Heckscher tidigare beräknade och nu delvis återgivna årsvärdena under perioden 1721—35 för Stockholms stad och nio län. Om man ur tabellerna i Ekonomisk-historiska studier (1936) beräknar dödstalen under år 1727, året efter missväxten 1726, blir resultatet för Stockholms län 13,1 promille, för Gävleborgs län 15,1, för Jönköpings län 17,6 och för Blekinge 19,2. Högst av de nio länen ligger Kronobergs län med 25,5 och Uppsala län med 24,0 promille. Samtliga värden äro låga eller medelhöga och de fyra först anförda värdena äro så låga, att de vittna om felaktiga premisser, troligtvis om för höga folkmängdstal. Därtill kommer, att Stockholms stad, som ingår i den år 1936 angivna folkmängdssumman för "Stockholms stad och nio län", då tydligtvis av prof. Heckscher uppskattades till ca 81 000 personer men i det nu föreliggande arbetet uppges till endast något över 45 000 (s. 86). Det är omöjligt att se om denna ändring av Stockholms folkmängd kompenseras av andra förskjutningar. Det sagda är tillräckligt för att visa att dödstalen 1726—28 äro för låga. Det är ganska meningslöst att göra några gissningar om den nödvändiga höjningen, men troligtvis är den rätt blygsam. I så fall skulle det kvarstå en viss motsättning mellan den svåra missväxten och den sannolikt medelhöga dödligheten. Om det nu verkligen var allmän missväxt åren 1725—27. Det material jag har studerat tyder lokalt på medelgod skörd 1725 och ganska god skörd 1727. Året 1726 var svagt och missväxt förekom, men hur allmän denna var är nog ännu okänt.

Det finns emellertid andra sidor hos det äldre jordbruket än skörderesultaten, där de allmänna omdömena behöva provas mot bakgrunden av ett regionalt differentierat material. Det betydelsefullaste torde vara byarnas storlek och dess inverkan på arbetets organisation under tegskiftets tid. "Uppgiften (att skildra skiftesreformens förlopp) försvåras genom en brist, som hade varit möjlig att fylla, nämligen obekantskap med storleken och strukturen av de äldre byarna" (s. 241).

Det är beklagligt, att prof. Heckscher, som insett önskvärdheten av en statistik över byarna efter storlek och även funnit det möjligt att framställa en sådan, icke har utfört detta arbete, ty det skulle ha fyllt en kännbar lucka i vår kunskap. En allmän, regionalt detaljerad studie av byarnas storlek skulle få ett mångsidigt värde. Bland annat skulle den ge en konkret bakgrund för bedömning av klagomålen över tegskiftets nackdelar. Det är givet, att klagomålen vart och ett för sig ägde ett verklighetsunderlag, men om man har studerat ett stort antal by- och tegkartor, frågar man sig onekligen, hur omfattande detta verklighetsunderlag var. I varje fall tycker man sig förstå, att åkerns brukning borde ha gått ganska friktionsfritt i de i regel små eller medelstora byarna i östra Mellansverige med deras regelbundna och rejäla åkerindelning. Det är troligt att det var värre på andra håll med större byar och mera oregelbundna tegskiften, och ången beredde givetvis oftare svårigheter. Det är betecknande att detta senare så klart framgår ur minnesböckerna från östgötabyarna Mörby och Säby (s. 242). För att få fram ett nämnvärt antal anmärkningar, som gälla åkerns brukning, anser sig prof. Heckscher böra utläsa ett utslag av bytvång ur minnesbokens anteckning: "den 27 började vi meja råg". För att nå sitt syfte kursiverar prof. Heckscher ordet *vi*. Men det var nog mest ett naturens tvång: rågen mognade samtidigt på olika fält och i olika byar i trakten, och även om man utan våda kunde börja någon dag senare eller tidigare, så tog ingen skada av att sätta igång samtidigt. Den som har varit med om att meja råg i grannalag vet att detta endast gjorde arbetet roligare.

Det ojämförligt viktigaste materialet om åkern och ången och om deras indelning och förändring, och det enda som kan ge säkra kvantitativa upplysningar, är den väldiga mängden av lantmäterikartor. Det är mycket förklarligt, att prof. Heckscher icke har kunnat gripa sig an med en omfattande genomgång av detta material. Dess systematiska bearbetning kan omöjligt bli en mans verk, och det skulle också vara omöjligt att utföra den bearbetningen inom ramen för en allmän framställning av Sveriges ekonomiska historia. Den förutsätter en samfällad forsknings-

insats av olika institutioner. Men jag tycker dock, att det är egendomligt, att prof. Heckscher uteslutande i andra hand har tagit del av det ojämförligt viktigaste materialet till ett av arbetets mest centrala kapitel. Åtskilligt hade kunnat vinnas ifråga om konkretion och mångsidighet genom klokt valda direkta stickprov.

Vid behandlingen av t. ex. tegskiftet har prof. Heckscher givetvis sökt undgå att stanna vid samtidens föreställningar och generaliseringar och i stället sökt tränga fram till verkligheten bakom dessa. Men detta fordrar som alltid kvantitativa undersökningar. Här anföres t. ex. Bäcks by i Valstads socken i Skaraborgs län som ett typiskt exempel på tegskifte, men detta säger föga, så länge man icke vet, hur omfattande just den "typen" var. Här anföres exempel på mycket smala tegar (jfr s. 245 f.), men mycket små åkrar förekomma på sina håll än i dag, utan att man talar mycket om dem, och man behövde hellre veta någonting om den normala tegbredden under tegskiftets tid inom olika delar av landet. Och man behövde kombinera tegbredden och den dåtida jordbrukstekniken särskilt beträffande plöjning och harvning.

Prof. Heckscher påpekar, att "uppdelningen skapade som sagt normalt en enorm disproportion mellan tegarnas längd och bredd" (s. 246). Nu ansåg man ju faktiskt, att det gick bra att bruka de smala åkertegarna med normalbredder om 10 à 15 m. Det bevisas av att åkern hade denna indelning även vid ensamgårdar och att bönderna vid ängsodlingen efter storskiftet gärna delade den nya åkern i smala tegar. Ett skäl var givetvis, att dikena mellan tegarna gjorde nytta för dräneringen. Men även om man sålunda accepterade de smala åkertegarna, så räknade man det givetvis som en fördel, att tegarna voro tillräckligt långa. Nog fanns det ofta en disproportion i tegformen men antagligen oftare genom för korta än för långa tegar.

En intressant detaljfråga förtjänar ett kort omnämnande. Prof. Heckscher säger i diskussionen om nyodlingen: "Skiftesreformen medförde över lag den första egentliga möjligheten till individuella jordbruksinitiativ på den jord som förut legat under bytvång" (s. 188). Visst finns det gott om bestämmelser, som måste tolkas i den riktningen, men vi

veta ännu föga om dessa bestämmelsers effektivitet och om de faktiska förhållandena i olika delar av landet. Det enskilda initiativets utrymme i de tegskiftade byarna behöver studeras närmare. På vissa tegskifteskartor från slutet av 1600-talet över solskiftade byar i Mellansverige kan man utläsa, att den blivande odlingsmarken först delades i tegar genom stångfällning efter gårdarnas byamål, och sedan odlade varje bonde sin teg. Ibland kan man följa odlingens fortskridande på senare kartor, och det kan då visa sig, att en bonde genast odlade sitt område, under det att grannen lät sitt ligga obrutet under mycket lång tid. Detta ger belägg för enskilt initiativ beräffande själva odlingsarbetet, men vi känna ej räckvidden av denna företeelse, och hela frågan behöver ytterligare belysning.

Jag har redan uppehållit mig länge vid prof. Heckschers behandling av jordbruket, men mycket vore ännu att säga om uppodlingens omfattning, om balansen mellan åker och äng, om olika slag av dikning, om förhållandet mellan skiftestegar och brukningstegar m. m. Jag skall dock endast tillfoga några ord i en källkritisk fråga. Det gäller korntalen, vilka prof. Heckscher betecknar som "i verkligheten mycket litet upplysande och t. o. m. i stor utsträckning missvisande" (s. 192). Det beror naturligtvis på vad man begär av korntalen. Begär man, att korntalen ska ge upplysning om hela det faktiska förloppet beträffande skördeförändringarna, då bli de naturligtvis lätt missvisande, särskilt under tider, då åkerarealen eller jordbrukstekniken ändrades hastigt. Korntalet är kvoten mellan skörden och utsädet av ett visst sädesslag. I denna mening har korntalet en uppgift att fylla i jordbruksanalysen, och det blir rättvisande i den mån man har tillräckligt goda uppgifter om skörd och utsäde. Meddelar man som i Svensk stat. årsbok uppgifter om skörd och utsäde av olika sädesslag, har man i realiteten angivit även korntalet. Ur senaste bandet av den nämnda publikationen kan man utläsa, att korntalet för höstråg i 1948 års skörd officiellt var 9,7 och i medeltal för femårsperioden 1941/45 8,4.

Prof. Heckscher har framdragit jordbruksräkenskaper för tre herrgårdar, Skarhult i Skåne, Rydboholm i Uppland och Lövhult i Östergötland, och allmänna slutsatser dragas, naturligtvis med vederbörliga reservatio-

ner, ur detta mycket begränsade material. Totalskörden vid de tre gårdarna meddelas i ett logaritmiskt diagram (VI) och därjämte skörden av de olika sädesslagen vid Skarhult i ett lineärt diagram (VII). Korntalen redovisas också i tabellform (s. XVII), dels för råg och dels för "samtliga sädesslag under ett" (s. XVIII). "Vad som framgår av tabellen är framför allt de enorma växlingarna, som göra allt tal om normalförhållanden illusoriskt" (s. XVIII). Växlingarna äro mycket stora. Vid Skarhult varierar t. ex. korntalet för råg mellan 2,0 år 1745 och 26,4 år 1758. Att låga korntal uppträda är i och för sig ingenting märkvärdigt — det vore mycket underligare, om de saknades. För höstsäden är vinterklimatet därvid det avgörande. Efter en vinter med olämplig väderlek kan korntalet lokalt bli ganska nära 0. Till jämförelse kan nämnas, att Stat. Centralbyråns korntal för höstvetete i 1941 års skörd är 4,0, men väl att märka i genomsnitt för hela riket. Detta medelvärde innesluter många betydligt lägre lokalvärden. Det högsta korntalet för råg vid Skarhult, 26,4 år 1758, är onekligen högt och kunde betyda en hektarskörd på över 50 dt. En närmare diskussion är emellertid omöjlig utan kännedom i varje fall om vad det var för slags råg och helst även andra omständigheter vid odlingen. Det höga korntalet 26,4 kan icke utan vidare förklaras som orimligt, men det är dock tämligen ensamt i sitt slag. Serien (s. XVIII) omfattar 52 år. Korntalen för råg ligga vid 19 år under 5,0, vid 21 år mellan 5,0 och 9,9, vid 8 år mellan 10,0 och 14,9 och endast vid summa fyra år över 15,0 (16,3, 16,8, 20,6 och 26,4). Medianvärdet ligger vid 6,3, nedre kvartilgränsen vid 3,8 och övre vid 9,9. Jag har svårt att förstå, att en fördelning av denna typ skulle göra "allt tal om normalförhållanden illusoriskt". I så fall är även talet om en normalskörd eller genomsnittsskörd tämligen illusoriskt. Den enda skillnaden skulle kanske vara, att man vid beräkningen av ett normalvärde möjligen har något lättare att bortse från variationer i rummet än i tiden, beroende bl. a. på att de föga utforskade klimatfluktuationerna göra sig gällande i längre tidsserier.

Detta om korntalen för råg i Skarhults räkenskaper. Parallellt med kolumnen för råg står i prof. Heckschers tabeller en kolumn för

"råg, korn, havre", vilket också betecknas "för samtliga sädesslag under ett". Där äro värdena påfallande höga, vid Rydboholm år 1765 rent av 43,2. Skulle detta vara ett verkligt korntal, skulle det betyda en hektarskörd på kanske 80 dt. Det är emellertid tydligtvis en summa av de individuella korntalen för råg, korn och havre. En sådan summa har givetvis icke samma reella innebörd som de egentliga korntalen. Den anger icke förhållandet mellan skörden och utsädet. Jag kan icke finna att den använda beräkningsmetoden har något berättigande.

Beträffande övriga korntal, som hämtas ur litteraturen eller ur kartbeskrivningar o. dyl., drar prof. Heckscher dem i tvivelsmål genom att sammanställa mycket växlande uppgifter ur ett par topografiska arbeten. Växlingarna sammanhånga dock med jordens bördighet och med årets väderlek, och dessa faktorer framkallade med säkerhet stora variationer i skördeutfallet. Växlingarna äro därför i och för sig inget anmärkningsvärt. I bästa fall äro dessa korntal goda uttryck för den praktiska erfarenheten. Det är givet, att man bör undersöka under vilka omständigheter de ha tillkommit och vem som har åstadkommit dem, och därjämte bör man pröva deras trovärdighet genom jämförelser med annat material, andra områden och andra tider.

Efter denna naturligtvis ofullständiga diskussion av primärmaterialet till jordbrukets historia under perioden 1720—1815, övergår jag till en kort granskning av bearbetningen och redovisningen av primärmaterialet till kapitlen bergshantering och penningväsende. På en punkt måste jag även där ifrågasätta, om det utnyttjade materialet verkligen är representativt för det hela. Det gäller smidesarbetarlönerna, vilka bestäms genom bearbetning av räkenskaper från fyra bruk. Själva metoden att så långt som möjligt gå direkt till reallönerna är naturligtvis alldeles förträfflig. Men arbetet är tidsödande och prof. Heckscher har gjort en förenkling: "endast en arbetare har utvalts i varje yrkesgrupp och vid sin bortgång har (denne) avlösts av en annan" (s. 453). Man frågar sig, om det icke redan nu hade varit möjligt att ge denna undersökning en något bredare bas. Nu kunna tillfälligheter i ganska hög grad påverka resultaten.

Uppmärksamheten skall emellertid här inriktas icke på själva primärmaterialet som sådant utan på redovisningen och bearbetningen av detta primärmaterial. Det statistiska materialet framlägges i tabeller och diagram. I några sidor "Tabell- och diagramteknik" (s. 53* ff.) har förf. samlat åtskilliga goda, några tämligen självklara och några ganska diskutabla iakttagelser om uppställning av tabeller och uppritning av diagram. De använda diagrammen äro av två slag, lineära och logaritmiska. Båda slagen ha en dubbel funktion, att redovisa material och att underlätta analys av detta. För att kurvorna ska framträda tydligare har vid reproduktionen rutnätet utelämnats. Diagrammen förvaras i en särskild kartong, där man har stora vikta diagram men också små sådana i sidofomat.

Skälet till att även dessa små diagram bifogats lösa i stället för att infogas som textillustrationer är förmodligen, att det skall vara lättare att jämföra diagrammen med varandra. Man har t. ex. i diagram XVIII svenska stångjärnspriser och i diagram XXXII en rad andra prisserier. Det hade varit lämpligt, att kunna lägga de båda diagrammen på varandra för direkt jämförelse, men detta försvåras i hög grad av de helt olika skalorna. Att rutnätet utelämnats gör det kanske något lättare att överblicka kurvorna som helhet men medför i stället den nackdelen, att det är svårt att avläsa värden i diagrammen. Det hade säkert varit tekniskt möjligt att bibehålla rutnätets huvudlinjer (vissa av de vågräta finnas angivna) och ändock få bilden överskådlig. Som en utväg kunde annars tänkas att ange tidsskalan med korta streck vid diagrammets övre och nedre ram. Man hade då bekvämt kunnat lägga en linjal över diagrammet och avläsa värdena för ett visst år i diagrammets olika kurvor. Det hade också underlättat diagrammets användning, om man hade markerat en finare indelning i högra och vänstra ramen för avläsning av kvantiteter, indexvärden el. dyl. Detta hade säkert varit av särskilt värde i de logaritmiska diagrammen. Det är visserligen sant, att det icke behövs "några som helst matematiska förkunskaper för att rita upp kurvorna" (s. 58*) i ett färdigt logaritmiskt rutnät, men det fordras dock faktiskt en viss vana vid logaritmisk variation för att med någon säkerhet

avläsa värden ur de nu diskuterade diagrammen. Erfarenheten visar för övrigt, att den som står helt främmande för den elementära matematiska teorin för dessa diagram lätt begår misstag eller åtminstone icke förmår utnyttja de logaritmiska diagrammens speciella egenskaper.

Diagrammen äro ett bekvämt och lättöverskådligt hjälpmedel, men ibland händer det att de kanske just därför locka tankarna på avvägar. Prof. Heckscher använder vid diskussionen av penningväsendet och prisutvecklingen bl. a. ett stort diagram för tiden 1732—1815 med Åmarks svenska prisindex, engelsk prisindex, relativ prisindex mellan Sverige och England (med engelsk index = 100) och växelkurserna på London för svensk valuta (diagram XXXIV). I ett mindre diagram (XXXV) behandlas den svenska växelkursen på London och relativ svensk-engelsk prisindex under tiden 1771—1815. Diagrammen skilja sig även åt genom olika skala och olika basperiod, det förra 1732/40 och det senare 1791/95. I kommentaren till diagrammen (s. 753) säger prof. Heckscher beträffande perioden 1771—1815, att det stora diagrammet "vid första påseendet" ger det intrycket, att växelkursens stegring visade eftersläpning i förhållande till prisstegringen. "Förmodligen beror detta emellertid på en synvilla", ty det kortare diagrammet "visar en rent av ovanligt stor överensstämmelse mellan pundkursens och den relativa svenska prisseriens tendens". Så vitt jag kan se, måste prof. Heckscher i det förra diagrammet ha jämfört Åmarks prisserie och växelkurserna, medan den senare jämförelsen gäller de relativa svensk-engelska priserna och växelkurserna. Studerar man dessa två sistnämnda kurvor i det större diagrammet, finner man samma grad av överensstämmelse som i det lilla diagrammet, även om den icke gör sig gällande fullt lika handgripligt, beroende på större skala och annan basperiod. Genom den större skalan förstoras även avvikelser mellan kurvorna. Och genom annan basperiod komma de ifrågavarande kurvstyckena att i det större diagrammet ligga på olika höjd. Den överensstämmande variationen framträder i det parallella förloppet med ungefär lika stora höjningar och sänkningar, vilket i ett logarit-

miskt diagram betyder samma relativa förskjutningar.

Ett av de intressantaste partierna i kapitlet om bergshanteringen behandlar prisutvecklingen för stångjärn, tackjärn, träkol och smideslöner 1732—1815. Materialet är nedlagt i tvenne diagram. Det första (XVI) innehåller indextal i rörliga femårsmedeltal med 1736/40 som basperiod = 100. Skalan är logaritmisk. Det andra diagrammet (XVII), som är lineärt, kunde betecknas som ett relativt indexdiagram. För varje år har nämligen indextalen i det första diagrammet omformats på det sättet, att stångjärnsindex satts = 100 och övriga index för det året omräknats i förhållande till stångjärnets. "Den bild som därigenom framträder måste anses ovanligt upplysande. Det visar sig först, att tackjärnspriserna enbart under fem år av hela den 84-åriga period som är representerad visade mindre uppgång i förhållande till stångjärnspriserna än 1736/40, medan siffran i allmänhet var långt högre, ja, i ytterlighetsfallen 30 % högre eller ännu mer" (s. 475). "Man kan ej begära någon starkare kontrast här emot än den som framträder hos de bägge andra kurvorna, för kolpriser och smideslönekostnader. Genomgående är skillnaden kanske starkast markerad för kolpriserna" (s. 476).

Bilden är onekligen mycket talande. Men det finns en svag punkt, som prof. Heckscher är medveten om: "Den enda reservation som denna slutsats föranleder är att förloppet har framställts i förhållande till läget under 1730-talet och att detta *kan* ha företett exceptionella drag som inverka på slutsatserna" (s. 476). Detta är metodiskt en betydelsefull sak. Prisrelationerna under basperioden komma att påverka hela det följande förloppet, sådant detta framställs i diagrammet, och det är då av största betydelse att basperioden väljes väl. Prof. Heckscher hänvisar här endast till sin övertygelse: "det finns emellertid ingen anledning till antagandet att läget just då skulle ha företett tillfälliga avvikelser från det eljest normala i fråga om de olika faktorernas inbördes läge (s. 476).

Man måste dock ställa sig något betänksam beträffande den valda basperioden, eftersom de svenska järnpriserna, som i regel mycket väl följde den inhemska prisnivåns förändringar (diagram XVIII), avveko från denna

i negativ riktning i senare hälften av 1730-talet och förra hälften av 1740-talet i samband med stora avsättningssvårigheter för den svenska järnhanteringen på den engelska marknaden (s. 477). Om järnpriserna vid den nämnda tidpunkten voro pressade i förhållande till andra priser, borde vid en senare återhämtning järnets indexserier komma att ligga över de indexserier, som mera direkt återspegla den inhemska kostnadsnivån, särskilt smideslönekostnaderna men säkerligen även träkolspriserna. Detta gäller ju också så gott som hela tiden fr. o. m. senare delen av 1740-talet. Men om järnpriserna under basperioden voro låga i förhållande till andra priser, måste man betvivla att basperioden 1736/40 är lyckligt vald.

Om man som en slags kontroll ville upprepa prof. Heckschers undersökning men med en annan basperiod, så är frågan först hur denna i så fall skulle väljas. Diagram XVI ger en viss anvisning. Indexkurvornas mest påfallande egenskap är, att de från slutet av 1740-talet till början av 1800-talet förlöpa tämligen parallellt med tackjärnskurvan överst, stångjärnskurvan därunder och träkols- och smideskurvorna flätade i varandra med i regel träkolskurvan i det högre läget. Vore kurvorna alldeles parallella under den antydda delperioden, skulle de bringas att helt sammanfalla, om man valde en basperiod inom detta avsnitt. De detaljerade prisrelationerna variera emellertid även under detta skede i någon mån från år till år, och det nya relativa indexdiagrammet, likartat med prof. Heckschers diagram XVII, kommer att påverkas av den tillfälliga prisrelationen under basperioden. Det är dock ingen konst att direkt i prof. Heckschers diagram XVI pröva, hur olika basperioder skulle inverka. Det kunde bl. a. förefalla naturligt, att på prov använda en basperiod från tiden omkr. 1750, då det parallella kurvförloppet börjar framträda.

Väljer man perioden 1750/54, får man en helt annan bild av den relativa prisutvecklingen än om utgångspunkten är 1736/40. Utan tillgång till själva prismaterialet kan jag ej göra jämförelsen fullt exakt, men det följande visar förändringarna i stora drag. Prof. Heckscher har funnit, att "tackjärnspriserna enbart under fem år av hela den 84-åriga period som är representerad visade mindre upp-

gång i förhållande till stångjärnspriserna än 1736/40". Använder man basperioden 1750/54 blir bilden omvänd: i stället för fem år av 84 blir det ca 65. Träkolspriset kommer med den nya basperioden att utvecklas så gott som parallellt med stångjärnspriset ända fram till slutet av 1780-talet för att sedan ligga gynnsammare under 1790-talet och 1810-talet men ogynnsammare under 1800-talets första år. Arbetslönerna ha mera växlande utveckling — äro de verklingen representativa? — men på det hela taget hålla de takten med stångjärnets prisutveckling från 1750-talet till århundradets slut.

Ändras basperioden får man alltså med prof. Heckschers förfaringssätt en helt ny bild av prisutvecklingen. En metod, där en enda femårsperiod på detta sätt kan trycka sin prägel på uppfattningen av förloppet under alla de andra femårsperioderna, kan icke vara lämplig. Det måste vara möjligt att analysera prisförloppet utan att på detta sätt binda sig vid läget under en viss kort delperiod.

Arbetet är så långt jag funnit mycket väl korrekturläst, och den inbördes konsekvensen i uppgifterna är i regel god. Jag har antecknat, att diagrammen i texten vid några tillfällen ha fått felaktiga nummer. S. 453 hänvisas t. ex. till diagram XIX, bör vara XX. S. 521 uppgives, att antalet yrkesutövande hantverkare i stad och land enligt uppgifterna hade ökat med 37 % från 1751 till 1815. Procenttalet måste vara beräknat på 1772 års antal och icke på 1751 års. S. 755 säges, att sedelcirkulationen steg med mer än 15 gånger från 1732 till 1762. Indexvärde för år 1762 är visserligen 1500 (XXXVI), men 1732 har icke index 100 utan ca 50. Sedelcirkulationen steg alltså 30 gånger.

Vid studiet av den nya delen av Sveriges ekonomiska historia har jag på åtskilliga punkter stått tveksam eller rent av kritisk inför materialurvalet, behandlingsmetoderna och slutsatserna, och i det föregående har jag diskuterat vissa av dessa punkter, som jag ansett vara av större allmänt vetenskapligt intresse. Denna diskussion bör emellertid icke få bortskymma min uppfattning av arbetet som helhet. Jag har utvecklat den i inledningen till min anmälan, men den bör också få komma till uttryck i avslutningen.

Prof. Heckscher har gjort en banbrytande

insats inom svensk ekonomisk-historisk forskning. Hans stora arbete Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa är ett monumentalt verk, som det förunnas mycket få forskare att skapa en motsvarighet till. Bakom verket ligger en stor arbetsprestation. Jag sade inledningsvis, att ett omfattande och ofta besvärligt material har sovrats, avvägts och samordnats till en detaljrik och åskådlig och i det hela konsekvent bild av det svenska folkets och den svenska statens ekonomiska liv under äldre tid. Till verkets storhet hör, att det genom sina vida perspektiv, sin klara stil och sin oavslutliga diskussion av de ekonomiska realiteterna verkar som en katalysator på läsaren, stimulerande till ny prövning av material, som denne kanske betraktat som uttröskat. Det är ett levande verk, levande i sin framställningskonst och i sin förmåga att väcka vetenskaplig diskussion. Det står ej i mänsklig förmåga att nu ge en avslutad, färdig skildring av Sveriges ekonomiska historia, och det har prof. Heckscher förvisso aldrig menat att hans arbete skulle vara. Men genom att förmedla stor och mångsidig kunskap, genom att visa var ytterligare forskning måste sätta in och genom att ge denna forskning ett gott utgångsläge och en fast målsättning kommer det direkt och indirekt att betyda synnerligen mycket för den ekonomisk-historiska vetenskapen i vårt land.

David Hannerberg.

BERTIL HEDENSTIERN: *Stockholms skärgård. Kulturgeografiska undersökningar i Värmdö gamla skeppslag*. Akad. avhandl. Stockholm 1949. 444 s., 170 ill., 8 lösa kartor.

När en forskare tar upp ett ämne sådant som "Stockholms skärgård" till behandling kan han påräkna ett intresse, större än det som vanligen kommer en svensk doktorsavhandling i geografi till del. Det bör då genast konstateras, att docenten Bertil Hedenstiernas prestation mycket väl svarar mot vad man förväntar sig av densamma. Som inledning analyseras och belyses skärgårdsbegreppet ur olika synpunkter. Det behandlade området omfattar dock icke hela den arkipelag

i vidare mening, som brukar benämnas Stockholms skärgård, och vilken från Landsort i söder sträcker sig till Björkö-Arholma i norr utan endast det centrala partiet därav, nämligen Värmdö gamla skeppslag, svarande mot nuvarande Värmdö skeppslag, samt östra delen av Åkers skeppslag, det vill säga 7 socknar med Ljusterö längst i norr, Möja i öster och Sörmlands nordgräns som skiljelinje i söder. Trots allt som tidigare skrivits och talats härom konstaterar författaren att det icke är mycket därav, som ur geografisk synpunkt har vetenskapligt värde.

Arbetet ansluter sig till den serie "kulturgeografiska undersökningar", som under de sista decennierna framväxt i vårt land och som av författaren i anslutning till tidigare preciseringar under debatt mellan geografer och historiker definierats som studiet av sambandet mellan de naturgeografiska faktorerna och de historiska förhållandena. Pioniären för en kulturgeografisk forskning i modern bemärkelse i vårt land är Helge Nelson, som redan 1913 i sin avhandling om den västmanländska bergslagen gav riktlinjerna, vilka senare modifierats under inflytande av såväl utländsk — särskilt fransk — som yngre svensk forskning. Utan all pretention på att på ett avgörande sätt vilja värdera Hedenstiernas avhandling i jämförelse med föregångarna kan det konstateras att den på ett värdigt och ytterst ambitiöst sätt ansluter sig till dem. Bland förtjänster, som föregångarna ej alltid kunnat berömma sig av, må framhåvas en mindre vanlig kringsynthet och kritisk sans, något som särskilt välgörande framträder vid de ingående och i hög grad belysande redogörelserna för det arkivaliska källmaterialet och experimenterandet med vissa nya forskningsmetoder, t. ex. granskningen av fosfatanalysens framtidsmöjligheter samt presentationen av själva landskapet och de olika existensmiljöer det innebär. Författaren äger både pedagogisk talang och skildringsförmåga och samtidigt en balans, som avhåller honom från att fastna i alltför speciella detaljdiskussioner. Då han här till bemödar sig om att taga vara på det positiva i den hittillsvarande litteraturen på området och sällan eller aldrig angriper det han ogillar, blir huvudintrycket av framställningen sympatiskt. Läsaren får en instruktiv skildring av områ-

dets naturgeografiska huvuddrag och översikter av dess indelning och äldsta historia.

Avhandlingens centrala parti är ägnat åt utvecklingen från 1600 till omkring 1800. Efter allt att döma har författaren gjort allt som i ett arbete som detta lämpligen kunnat göras för att historiskt-statistiskt belysa områdets demografi, ekonomi och bebyggelsehistoria i stort under jämförelse med de topografiska förhållandena i allmänhet. Kartor, tabeller och grafiska framställningar komplettera och dokumentera redogörelsen schematiskt och överskådligt. Det samvettsgranna och omfattande arbete, som ligger bakom dessa siffror, anar man utan att betungas. Resultaten från mångåriga forskningar i fältet skänka ett reellt underlag och ge synpunkterna konkretion och vittna om vaken inlevelse. Åt åkerbruket med boskapsskötseln ägnas 60 sidor, åt fisket 35, åt övriga näringar 25. Bebyggelsen skildras i sina huvuddrag på 35 sidor. Därefter exemplifieras näringsutvecklingen genom individuell redogörelse för förloppet i ett litet urval av byar, fördelade på ytterskärgårdens fiskelägesbyar, skärgårdsbyar med fiske och jordbruk samt inneröarnas jordbruksbyar och slutligen framföres ett exempel på hur en by transformerats till säteri.

Givetvis finns det för en etnolog ett och annat att invända emot eller önska, annat vore ju icke att vänta. Jag återkommer härtill i det följande. Den lämnade redogörelsen har emellertid många förtjänster, även om man måste akta sig för att glömma att kulturformerna och själva livsföringen endast kunna tangeras, när redogörelsen på så avgörande sätt bindes vid det kvantitativa och naturbundna. Bland intressanta sammanställningar, som inspirera till fortsatta efterforskningar vill jag nämna upplysningarna om antalet fiskare och deras hemorter på några fiskeskär, värdefullt belysta även med en karta.

Utvecklingen efter 1850 resumeras i ett särskilt avsnitt med en serie kapitel, av intresse även utanför fackmannakretsar. 1800-talets senare del medförde starka förändringar, dessa efterföljdes av än mer märkbara sådana under 1900-talet i sedvanlig anpassning efter den moderna tidens krav men också under ett alltmer märkbart inflytande från huvudstaden. Författaren analyserar denna

utveckling huvudsakligen med hänsyn till befolkningsförhållandena, de ekonomiska förändringarna och kommunikationernas utveckling. Å ena sidan konstateras i allmänhet en stark avfolkning, sammanhängande med jordbrukets tillbakagång, å den andra en tillflyttning, detta särskilt i närmare staden liggande kommuner och där en industri kunnat uppdrivas, såsom vid Gustavsberg på Värmdön. Härtill kommer nu också den mestadels i Stockholm hemmahörande sommarbefolkningen. Redan på 1700-talet synes skärgården ha utövat en viss lockelse till sommarvistelse för de säteriinnehavare, som hade tillgång till egna corps de logiser vid kusten eller på öarna och under 1800-talets lopp väcktes även hos det bättre bemedlade borgerskapet i Stockholm en lust att få sommarboställen i denna miljö, en utveckling som tidigare belysts av t. ex. E. Jansson i Boo sockens historia 1946. På grund av kommunikationsskäl och tomtförhållanden förlades dessa sommarbostäder företrädesvis till Orminge eller till mellersta Värmdö, dit man kunde taga sig med båt eller skjuts. Först under seklets senare hälft — delvis redan på 1860- och 70-talen — vidgades denna tendens att söka sommarrekreation utåt skärgården, vilket, såsom Hedenstierna framhåller, sammanhängde både med en modernare syn på naturen, den alltmer stegrade höjningen i levnadsstandard och förbättringarna i trafiken med dagliga båturer, till en början åtminstone i innerområdet. De kommunikationstekniska problemen ha redan tidigare blivit belysta på ett intresseväckande sätt av bl. a. K. Martin (1926) och E. Jonsson (1941). Avhandlingen redogör på ett kringlynt sätt för dessa förhållanden. Först från 1888 har man en förteckning över sommargäster och villor, vilken omfattade 1 290 familjer med vistelseort vid 222 bryggor. Av dessa familjer höllo 623 eller 48 % till i Värmdöområdet, medan de övriga bodde längre bort i södra eller i några fall i norra skärgården. E. W. Dahlgren räknade i sitt stora Stockholmsverk 1897 med drygt 13 000 personer och icke mindre än 550 tilläggsplatser åt Saltsjösidan. Författaren redogör därefter för den vidare utvecklingen av dessa förhållanden och betonar svårigheten att statistiskt belysta denna utveckling ännu den dag som är. Detta sammanhänger med

att endast en del bo i egna villor eller sportstugor, medan andra hyra hus eller lägenheter eller bo på pensionat. Förf. refererar de resultat, som M. Flood (1932) och S. Ljungdahl (1938) kommit till och betonar att denna sommarbefolkning, som upptaxerats till 30 000 eller 40 000 personer, fått en avgörande betydelse för skärgårdens liv och ekonomi över huvud.

Näringslivets omdaning under det sista seklet behandlas endast summariskt. I avseende på jordbruket påvisas att åkerarealen tillvuxit ända in emot slutet av 1800-talet men sedan gått tillbaka. Under årtiondena närmast före och efter seklets mitt genomfördes laga skifte i ett åttiotal av områdets byar och antydningar göras om hur en omläggning av odlingsmetoderna och växtslagen samtidigt skedde, vilket ledde till höjning av produktionsresultaten. Stockholmsbornas gårdsköp medförde så småningom att större delen av skärgårdens åkerbruk nu ej längre drives av självägande skärgårdsbor. En särskild utredning ägnas åt jordgubbsodlingen, ett nytt inslag som särskilt på Möja och angränsande småöar nått en förvånande stark utveckling.

I fråga om fisket och dess kvantitativa och tekniska utveckling är författaren något mera summarisk och betonar att det varit relativt svårt att få uppgifter härom. Statistik saknas fortfarande utom för Gräsö i norra delen av skärgården — alltså utanför det område förf. behandlar. De stora förändringarna utmärkas emellertid av genom nutidens motorbåtar förbättrade avsättningsmöjligheter i olika former. Till slut redogör förf. för befolkningens nutida fördelning på olika yrken, skärgårdens nutida kommunikationer — dock utan att dröja vid när varje särskild nyhet infördes — och bebyggelsens nutida gestaltning, belyst av de väldiga hemmansklyvningarna och tomtavsöndringarna samt existerande ägoförhållanden med särskild hänsyn till fördelningen och till ägarnas ortstillhörighet samt tomtpris och markvärden.

För den som likt undertecknad behandlat kulturutvecklingen i ett mellansvenskt inlandsområde (Skultuna-bygden i Västmanland) äro olikheterna framträdande och detta i många hänseenden. Icke minst frapperar skärgårdens torftighet i avseende på de äldre arkivaliska källorna. Detta har givetvis gjort det omöj-

ligt att såsom i Skultuna kunde ske detaljbelysa t. ex. bebyggelsens utveckling i yttre och inre bemärkelse ända sedan medeltidens mitt. Detsamma kan man även säga om de organisatoriska och tekniska realiteterna, vilka i mera kulturellt och arkivaliskt bättre försedda bygder ofta giva goda tillfällen till analyser mera i detalj.

Att författaren för yngre tiders vidkommande gjort direkta förfrågningar hos befolkningen själv är tydligt, men det framgår ej klart, i vilken utsträckning och på vilket sätt detta skett. Det förefaller som om ett och annat ännu stode att vinna i detta avseende.

Det är icke recensentens sak att bedöma nödvändigheten eller värdet av statistiska utredningar av det slag och i den omfattning, som kulturgeograferna prestera. Understudom måste etnologen, åtminstone när det gäller äldre tider med deras sporadiska, oregelbundna och svårbedömbara källmaterial förhålla sig kritisk eller avvaktande. Hedenstierna har icke dolt, hur oviss grunden ofta är, men han har dock sökt göra vad göras kunde. För folklivsforskaren blir en kulturgeografisk utredning av här ifrågavarande slag under alla omständigheter till stor hjälp och detta även när hans speciella synpunkter förblivit mera obeaktade. Det finns kulturgeografer, som stå på gränsen till eller delvis verka inne på etnologins arbetsfält — stundom kunnigt och framgångsrikt — jag nämner här särskilt Gerd Enequist i hennes Luleådalens byar — stundom mindre lyckligt.

Hedenstierna är i detta som i andra avseenden tämligen återhållsam. Man kan emellertid fråga, om det är lämpligt att som här och i allmänhet sker i kulturgeografiska avhandlingar lägga sådan huvudvikt på de äldsta tämligen oklara kartornas vittnesbörd om byarnas karaktär. De yngre och ur geografisk likaväl som ur etnologisk synpunkt långt mer givande och detaljbelysande tillmätas mindre vikt. Borde icke den äldre liksom den äldsta bebyggelsen mera betraktas som historisk uppgift av kulturhistoriska specialister?

Med all uppskattning av denna avhandlingens förtjänster anser jag mig dock böra påpeka några detaljfel utan att vilja överdriva deras betydelse. Det som säges om skärgårdens kommunikationer är icke uttömmande eller fullt

riktigt proportionerat. Medan de tekniska hjälpmedlen endast beröras med lätt hand låter författaren en sådan sak som krogarna få ett helt kapitel. Vintervägarna och färdmöjligheterna när isen låg liksom när den varken bar eller brast beröras ej. En i seminariet för folklivsforskning ventilerad uppsats om dessa förhållanden i Stockholms skärgård har emellertid visat att ämnet är rikt givande och intressant, icke minst ur geografiska synpunkter.

Och så några detaljfel, som sammanhånga med författarens avhållsamhet från studier i den etnologiska litteraturen. Den vasstäkt som förekom i äldre tid och även inriktades på avsättning i Stockholm gällde icke endast foder utan avsåg också vass till taktäckning och inre väggbeklädnad för fästade av övermurning. I redogörelsen för lövtäkten saknas aspen, som dock alltid utnyttjades, där den förekom. Bland fiskeredskapen framhäves pulsen — som i Roslagen kallats "fork" — utan att dess funktion riktigt kommer fram. Den har ju även nyttjats vid notdragning. Kassen eller kattisan kan knappast kallas spjälbur, snarare spjälgård, eftersom stöarna voro nedstuckna i bottnen. Älkistorna kunna icke jämföras med ålhommorna. Kistan begagnades endast i rinnande vatten, dvs. åar och bäckar.

I en liten notissamling om husbygge under 1600-talet och 1700-talets början synes författaren uppfatta ordet järnspisel som samma sak som i vår tid. Tydligt rör det sig om järnhällar. Ordet färjtag — som riktigtast stavas färj-tak — är icke som författaren tror tjärtak utan med färj ansågs överallt i Uppland vedlagret under nävern eller halmen. En sjöbod säges bl. a. vara täckt med "halm och färj". Denna lapsus hade undvikits, om författaren läst t. ex. N. E. Hammarstedts lilla studie över allmogens byggnadskultur i Uppland, ingående i den gamla förträffliga handboken "Uppland", som utgavs vid seklets början.

Det är en ömtålig fråga om eller i vad mån man av en kulturgeograf bör kräva etnologisk underbyggnad. Min avsikt är icke att framföra pretentioner härpå. Det vore emellertid lyckligt, om avhandlingar av detta slag mera konsekvent planlades med hänsyn till frågan om vilka spørsmål som kunna stu-

deras renodlat ur geografisk synpunkt och vilka som även kräva etnologisk-kulturhistorisk materialkännedom och sakkunskap. Det måste givetvis vara tillåtet att helt utelägna ämnesgrupper av sistnämnda slag. Om så ej sker är en viss orientering i den etnologiska litteraturen tillrådlig.

Det kan knappast förnekas att de tekniska momenten icke beaktats till sin fulla betydelse i Hedenstiernas avhandling. För att förstå den ekonomiska utvecklingen krävs observation även av tekniska nyheter och tiden och sättet för deras införande. Översiktliga jämförande arbeten tillåta oss nu att ganska klart precisera utvecklingen både allmänt och lokalt rörande t. ex. plöjnings-, skörde- och tröskningsredskapens förändringar, men därav märks föga hos författaren, som i avseende på etnologin även avhåller sig från jämförande betraktelser. När det gäller säljakten nöjer sig författaren med att citera en populär tillfällighetsartikel och stannar icke ens inför de dramatiskt målande upplysningar en man som Cneiff skänkt oss om roslagsbornas bravader som säljägare. Något liknande är det med bebyggelsen. Upplands sjöbodas ha sakkunnigt skildrats av Martin Olsson (1911), som med hjälp av dem även gjorde intressanta iakttagelser om landhöjningen, dvs. frågor som författaren själv diskuterar. I övrigt har han givetvis varit berättigad att hänvisa de etnologiska frågorna till folklivsforskarna.

Dessa påpekanden ha framför allt principiell innebörd. Författarens utmärkta arbete har lockat till några funderingar gällande främst gränsdragningen mellan kulturgeografi och dess grannvetenskaper. I övrigt upprepar jag att Hedenstiernas avhandling är både värdefull och lättläst och av mycket stort intresse.

Sigurd Erixon.

JERKER ROSÉN: *Kronoavsöndringar under äldre medeltid*. Skrifter utgivna av Kungl. humanistiska vetenskapssamfundet i Lund XLVI. Lund 1949. 206 s. Häft. kr 16:—.

Primärmaterialet för docenten Roséns undersökningar äro samtliga urkunder fram till

år 1363, genom vilka kronan avhänt sig egendom i bestämt syfte och på fastställda villkor. Urkundsmaterialet, som omfattar 191 konkreta fall, är förtecknat och utan ett överflödigt ord diskuterat i bokens tredje avsnitt, sid. 131—174. Man vill gärna hoppas, att detta sätt att presentera och diskutera källorna förblir mönsterbildande. Det har samma praktiska nytta som Folke Dovrings utmärkta kaustik i hans avhandling *Attungen och marklandet*. Resultatet av Roséns undersökning är, att vi nu äga en ganska nyanserad bild av förhållandet mellan stat, kyrka och slottslän under folkungatiden. Från och med Magnus Ladulås tid, konstaterar författaren, blir klosterdonationer "rena undantagen och donationerna till biskops- och kanikborden" upphöra.

När tyngdpunkten i Sveriges försvar överflyttas till fasta slott och skatteväsendet organiseras, hade de gamla kronodomänerna visserligen icke längre samma betydelse som tidigare under ett äldre förvaltningssystem, men utgjorde likafullt ett slags ryggrad i staten. Skattedragarna voro angelägna om att denna grundstomme av innehav inte led någon skada. I två av våra landskapslagar, Västgötalagen II och Hälsingelagen, finnas som bekant förbud mot abalienering av kronogods. Efter mönster från kontinenten, menar författaren, har man anledning räkna med att i den svenske konungens kröningsed från och med Magnus Ladulås likaledes var inryckt ett generellt förbud för konungen att minska kronans egendom. Rosén uppvisar, att — tvärtemot vad en tid gjorts gällande, nämligen att de svenska kronogodsens speciellt under tiden 1250—1350 skulle ha "förskingrats" — statsmakten i all synnerhet från och med Magnus Ladulås upprätthåller detta förbud, och därtill med en viss skärpa just under den märkliga övergångstiden till nytt förvaltningssystem.

Av särskilt värde är Roséns strävan att ständigt visa upp det internationella sambandet mellan vad som sker i Sverige och de stora kulturländerna, respektive grannländerna och den ideologiska diskussion, som ligger bakom.

Härvid står självfallet långt i förgrunden frågan om utsträckningen av konungens ökade anspråk på bona regalia. Genom katolska kyrkans krav på att dess föreskrifter om fastedagarna skulle iakttagas, var hela Euro-

pas kristna folk i görligaste mån fiskkonsumenter under en stor del av året. Av särskild vikt i vårt land blev, att kyrkans egna institutioner, klostren, biskopsgårdarna etc., garanterades fri och ohindrad fisktillförsel. Andelar framför allt i laxfisken voro därför dyrbara gåvor. I vilken utsträckning kronan vid denna tid kunnat hävda regalans anspråk på andelar i rika laxfisken vid sidan av dem, som kungs- och kronogårdarna hade rätt till i sin egenskap av jordägare inom respektive bygd, är alltså till vissa delar en öppen fråga. När det till exempel gäller Knut Erikssons donation till Julita kloster av andel i Älvkarleby laxfiske är Rosén böjd för att uppfatta donationen som en följd av konungens regalanspråk. För min del anser jag att terminologin "bol" = andel, snarast tyder på en avsådd andel i fisket, vars storlek är bestämd därav att den tidigare varit knuten till en gård av fixerad storlek, men vid donationen frigjorts från gården med bibehållen andelsstorlek i fisket.

Viktig och, så vitt jag vet, eljest förbisedd är författarens parallellisering av den så kallade ölistan i kung Valdemars jordebok och svenska kungliga anspråk på naturatillgångar i Sveriges skärgård (sid. 42 ff.).

Det är en rad av frågor som docenten Rosén ställer i ny belysning och hans stora omsikt är till glädje och nytta för kulturforskare på skilda fält.

John Granlund.

GÖSTA CARLBERG: *Svensk landsbygd som kulturmiljö*. Vårt forum 2, S.L.U:s studentförbunds skriftserie. L.T:s förlag, Stockholm 1949. 263 s. Häft. kr 6:50.

Författaren Gösta Carlberg har i sin nya bok, som är ett inlägg i debatten om flykten från jordbruket, velat överföra den amerikanska kulturmönster-forskningen på svensk bondemiljö. Sina teoretiska studier redovisar han i över 300 bok- och uppsatstitlar, av vilka flertalet gäller amerikansk psykologi och sociologi. Författaren avser att vända sig till en bred publik, men noter, exkurser och litteraturförteckning ange, att arbetet samtidigt har vetenskapliga ambitioner. Det är också tilläg-

nat Einar Tegen. Men Carlbergs lärdomsmödor ha varit mycket ensidigt inriktade, något som tydligast framgår av den okunniga jämförelsen mellan etnologi och studiet av fossila fiskar; vilka vetenskaper anses ha gemensamt, att de "systematisera för systematiserandets egen skull" (sid. 212). Carlberg förbiser helt vad europeisk och inte minst svensk etnologisk vetenskap utfört under den sista mansåldern för utforskningen av bondekulturen. Dessa forskningar ha bl. a. berört den sociala och geografiska differentieringen, traditionens betydelse, kulturkontakten och förhållandet mellan bygd och yttervärld. Den svenska landsbygdens kulturmiljö och livsbetingelser är alltså inte ett så okänt område, som Carlberg menar (sid. 106). Carlberg delar här sina utländska läromästares svagheter för att — genom bristande intresse för andra läroriktningars tidigare arbeten — överskatta sig själva som nyskapare. Det torde vara få vetenskaper, där traditionsberoendet inom forskningen själv så lätt förnekas som inom etnologien. När Carlberg talar om "kulturanthropologien" som "studiet av människan i kultur- och samhällssammanhang", så gäller samma definition också för folklivsforskningen. Bland dennas huvuduppgifter nämner Sigurd Erixon (Folk—Liv 1943) även "psykologiska och sociala spörsmål och slutsatser rörande utveckling och samhällsdaning". Folklivsforskningen är följaktligen ingalunda ointresserad för nutidssiktet — detta hör till dess främsta källor — men den lägger dock huvudvikten på den historiska analysen av realföreteelserna och därmed är arbetsfördelningen given i förhållande till psykologi, sociologi och kulturgeografi. Att dessa vetenskaper måste skära in över varandras områden och tillämpa varandras resultat betyder ingalunda behovet av ytterligare ett nytt sammanfattande ämne. Däremot visar Carlbergs framställning genom sin begränsning, att man icke utan skada förbiser folklivsforskningens resultat och metoder, när det gäller att tolka den svenska landsbygdens psyke. Inte blott amerikansk forskning, som författaren ivrigt åberopar (bl. a. sid. 162) utan också folklivsforskarna här hemma ha försökt se, "hur det verkligen är". Nu får i stället Carlbergs framställning ibland en verklighetsfrämmande prägel genom de långsökta hänvisningarna till amerikanska

förhållanden. Svensk landsbygd skall inte ses genom en långdistanstub riktad från en visserligen rikt men ensidigt utrustad studiekammare.

Huvudproblemet gäller spänningen mellan stadens och landets livsföring och tankevärld. I landsbygdens urbanisering ha de materiella förändringarna inte åtföljts av motsvarande andliga. Därav uppstår den brottnings mellan stads- och landsbygdsideal, mellan gamla och nya seder, värderingar och uppfattningar som enligt Carlberg är den väsentliga orsaken till jordbrukarungdomens konflikter, missnöje, vantrivsel och ändring av levnadsbana. Här skjuter Carlberg in sitt älsklingstema: bondehemmets olustväckande patriarkaliska inställning, faderstyranniet, som skulle vara en av de främsta orsakerna till att sönerna lämna hemmet. Carlberg gör härvid inga geografiska distinktioner, inga reservationer för att bondehemmets husfaderstyp kan ha tett sig högst olika i skilda landsändar. Motsättningen mellan olika generationers inställning och kulturmönster måste också bli mycket olika inom de områden som etnologerna visat vara reliktbodygder eller novationsdistrikt. Av vikt är därtill även landets religiösa kartläggning. I Skåne torde man ha svårt att känna igen Carlbergs "faderskomplex" och kan kanske komma att misstänka, att det har norrländsk förebild (förf. själv är dock född i Norrköping). Men t. ex. Märta Hedlunds undersökning om uppfostringsvanor (Folk—Liv 1943) ger från Jämtland en från Carlberg helt skild uppfattning om barnens frihet och bestämmanderätt. Hemmets hämningar skulle enligt Carlberg (sid. 155) medföra, att landsbygdspojkar i intellektuella yrken få svårt att fatta ståndpunkt. Även här borde förf. framhållit, att existensen av en eventuell dylik människotyp måste geografiskt undersökas. Den tillhör kanske Dalarna, men inte Jämtland och Skåne? Detsamma gäller den påstådda iakttagelsen, att samma individer genom "fadersbilden" skulle bli svåra hustryanner med olyckliga äktenskap som följd.

Den av Carlberg omhuldade moderiktningen inom sociologien nonchalerar det historiska perspektivet. Den svenske efterföljaren gör detsamma. Carlberg framhåller visserligen, att flykten från landsbygden är ett gammalt problem, men detta hindrar icke, att han drama-

tiskt förstorar vad som just nu synes ske (sid. 178): "Det svenska bondehemmet har inte under hela sin långa existens varit så utsatt för anfall av nymodigheter på alla områden (nya verktyg, nya maskiner, ny sexualmoral, nya uppfostringsideal) som under de senaste trettio, fyrtio åren". Det var dock redan omkring 1870, som i de flesta bygder i vårt land det avgörande mötet ägde rum mellan en delvis forntidsartad bondekultur och borgerlig stadskultur, baserad på internationalism, samfärdsmedel, penninghushållning och läskunighet.

Även i fråga om den jordbrukande befolkningens sociala differentiering skär Carlberg i motsats till etnologerna allt över en kam. Hans bok handlar ensidigt om den manliga ungdomens problem, men dock är kvinnobristen på landsbygden den mest aktuella frågan. Hans bok berör endast bondehemmets miljö och icke tjänstefolket och den stora grupp av icke egna företagare, som dock främst står för rekryteringen till städer och tätorter. Frågan om vem som här för kommandot hemma är föga aktuell, ty här finnes ingenting att kommandera över. Så mycket ödesdigrare för trivseln på landsbygden blev däremot den klasskillnad som under 1800-talets senare hälft blev akut inom bondehemmets egen miljö. Ty samtidigt som de besuttna bönderna strävade efter att övervinna ståndsskillnaden uppåt, skapade de i stället en ny sådan nedåt gentemot sitt eget tjänstefolk. Denna motsättning bör icke förbises, när det gäller att hejda flykten från jordbruket, men den är icke berörd i Carlbergs bok. I vissa fall har Carlberg genom bristande personlig kännedom kommit att överdriva olikheterna mellan stad och land. Det gäller t. ex. påståendet, att förströelser betytt så föga för landsbygdens folk. I själva verket hade ju nöjeslivet en genomförd organisation i det gamla bondesamhället. Landsbygdens ungdom säges vidare blott komma i kontakt med ett enda "beteendemönster", som är hemmets, under det att staden erbjuder ett "flergruppmönster" (sid. 160). Men även landsbygden har en gång haft sina ungdomslag med egna uppförandenormer, ersatta i nutiden av ungdoms- och idrottsföreningar med deltagare från tätorternas skilda yrkesgrupper. Detsamma gäller redan skolorna. Carlberg påstår vidare, att landsbygds-kulturen enbart

skulle betona det praktiska och nödvändiga (sid. 111) och inte kunna uppskatta det som blott är för lusts skull. Enligt honom kan man på en lantgård endast tänkas skrapa ihop pengar till en ny traktor men icke till en lyxbil, av vilken man endast har "det föga inkomstbringande nöjet att kunna imponera på sina bekanta". Men den gamla bondekulturen försmådde ingalunda lyx, vare sig det gällde vävnader, silversmycken, seldon eller överdådiga byggnader.

Carlbergs typfall "Johan" har mer psykiatriskt än sociologiskt intresse, samma konflikt-situationer kunna t. ex. genom politiska och religiösa motsättningar lika gärna uppstå i stadsmiljö. Här säges även (sid. 66), att Johan främst påverkades av "föräldrarna och deras ersättare i skolan, läraren". I övrigt förbigås tydligen avsiktligt skolans betydelse och i bokens slut fastslås rent av dess vankraft i uppfostringshänseende under hänvisning till vad den "jämförande kulturantropologiska forskningen" påstås ha bevisat (sid. 201). Denna torde dock här ej kunna bevisa något alls, då primitiva folk och systematisk skoluppfostran äro oförenliga ting.

Trots påtagliga ovederhäftigheter utgör dock Carlbergs bok i flera hänseenden ett fängslande pionjärverk. Utan allt romantiskt

förskönande säger författaren många klarögdade sanningar. Han framhåller t. ex., att föräldrarna måste lära sig, att de äro tvungna att konkurrera även om de egna barnens arbetskraft. Och han betonar också att den svenska landsbygdens problematik ligger inte enbart i jordbrukets prispolitik. Carlberg vill föra tankarna till landsbygdens livsföring i dess helhet, till samlevnaden och personlighetsbildningen. På allvaret och människointresset kan man icke ta miste. Kravet på helhetsbild har sak- och detaljforskaren alltid anledning att hålla i minnet, samtidigt som han icke får bländas av alltför lösligt konstruerade kulturmönster. Carlbergs bok vill också påminna om att vi inte bara böra ägna sociologiska undersökningar åt hur det går för de till staden inflyttade landsbygdsungdomarna utan också intressera oss för deras härkomstsmiljö, den svenska landsbygden, och för vad den betytt. Men särskilt här kommer man inte ifrån traditionens betydelse och de historiska och geografiska förutsättningarna, något som den nuvarande modeinriktningen av sociologien i Sverige gärna synes förbise. Man föredrar att liksom Carlberg onödigt ofta gå över Atlanten efter vatten.

Sigfrid Svensson.

KORTA BOKNOTISER

PER-OLOF WESTLUND: *Gripsholm under vasatiden. En byggnadshistorisk undersökning*. Vitterhetsakademiens handlingar 67. Stockholm 1949. 364 sid., ill., 23 planscher. Häft. kr 12:—.

De omfattande restaureringsarbeten, som under de senaste två årtiondena genomförts på Gripsholms slott, har som sig bör gått hand i hand med noggranna byggnadshistoriska undersökningar. Antikvarien Per-Olof Westlund har varit Riksantikvarieämbetets kontrollant vid restaureringen, och han har också svarat för undersökningen, vars resultat nu redovisas i en innehållsrik och väl illustrerad avhandling.

Envar som sysslar med eller intresserar sig för byggnadshistorisk forskning måste känna den allra

största tacksamhet över att undersökningar av denna art kan genomföras och publiceras. Gripsholm liksom de övriga kungaborgarna intar nyckelpositioner i forskningen, dels därför att de varit normgivande för samtiden, dels därför att händelseförloppet kan redovisas genom arkivaliska verifikationer långt bättre än då det gäller privata byggnadsföretag.

Efter att inledningsvis ha berört den medeltida borganläggningen — av vilken endast ett obetydligt murparti återstår — går författaren in på Gustav Vasas byggnadsarbeten. Behandlingen av dessa kräver mer än hälften av boken. Redan detta visar i hur hög grad Gripsholm är ett byggnadsverk från den äldsta vasatiden, från landsfaderns egen livstid. Resten av boken ägnas åt de om- och tillbyggnader och framför allt inredningsarbeten,

som hertig Karl under 1570- och 1590-talen genomförde, arbeten som enligt författaren icke präglades av någon starkare tendens till självhävdelse utan i stort sett anslöt sig till den ursprungliga byggnadsplanen.

Undersökningen omfattar såsom bokens titel visar endast vasatiden, fram till omkring 1650, och den slutar sålunda ett årtionde innan kungaborgen kom i Hedvig Eleonoras händer och blev föremål för omfattande nybyggnads- och inredningsarbeten i barockens anda.

Beskrivningen av de olika byggnadspartierna, skildringen av arbetsperioderna, av inredningarna och av bostadsdispositionerna etc. är klar och överskådlig. Texten är uppdelad på inemot trettio kapitel, av vilka flera indelats i avsnitt med underrubriker. Detta ger onekligen boken en staccato-mässig karaktär, men det är svårt att se hur författaren i föreliggande fall skulle ha kunnat undvika denna olägenhet. Mängden av notiser om byggnadsarbetena och mängden av intressanta detaljer i murverk och inredningar skulle lätt trassla till sig, om inte rubriker och underrubriker bildade en fast stomme. Med hjälp av innehållsförteckningen samt ort-, person- och sakregistren är det nu relativt lätt att hitta i boken. Goda uppmättningsritningar — planer, sektioner och fasader — avslutar arbetet, och i texten finns talrika rekonstruktioner och detaljskisser av Iwar Anderson, vilka i hög grad underlättar läsningen.

Totalomdömet blir: en inte alldeles lättillgänglig men ytterst intressant bok om vår mest romantiska kungaborg.

E. A.

MÄRTA HELENA REENSTIERN: *Årsta-dagboken* II. 1813—1825. Utg. av S. Erixon, A. Stålhane, S. Wallin. Urval och förklaringar av G. Broman. Generalstabens förlag, Stockholm 1949. 554 s., ill. Häft. 25:—.

Av Årstafruns digra dagbok utkom till julen del 2 omfattande tiden 1813—25. Den skildrar hennes änkestånds ensamhet och alla besvikelser, som kontakten med brodern, hovjägmästaren, ger som arrendator. Liksom föregående band är den en fyndgruva för kulturhistorien. Man har här en autentisk skildring av en högreståndsmiljö av den medelnivå, som lätt blir bortglömd av forskningen. Av den mängd stoff, som ges, vet man inte vad man mest uppskattar — kanske små detaljer, t. ex. hennes eftergift åt nya modet ("som nu brukas en parade") att placera vapenkopporna på det förgyllda bordet i förmaket eller uppgifter om hårduksfönstren, landskapsgardinerna, karbad tre gånger

om året, ljusvekar av äfsingar eller notiserna om de ofantliga bakten en gång om året.

Beträffande redigeringen är det knappast möjligt att anmärka annat än på detaljer, t. ex. att notisen 15/7 1815 om brorsdöttrarnas "fria" sätt att uppträda hade kunnat anföras i sin helhet. För en jämförelse mellan originalskriften och utgåvans sammandrag meddelas här i obeskuret skick året 1818, som omfattar 110 sidor, alltså mer än 5 gånger så mycket som ett dagboksår i beskuret skick. Tack vare detta kan läsaren själv bilda sig en uppfattning om vad som förlorats genom textens beskärning. Tyvärr får man nog säga, att det obeskurna årets notiser i regel äro lika intressanta som de delar av dagboken, som publicerats med uteslutningar. Men dagbokens omfattning hade kanske då omöjliggjort offentliggörandet i bokform. Noterna äro upplysande och sakliga, liksom bilderna äro samlade med stor sakkännedom.

B. C.

MAGNUS HOLLERTZ: *Resa omkring en mycket liten bit av jorden*. — Bonniers förlag, Stockholm 1949. 333 s., ill. Häft. 13:50.

I ortstidningarna från mindre städer med tullstation kunde man för hundra år sedan ibland läsa en notis om att generaltulldirektören väntades för inspektion. Och i föreliggande bok får man ta del av några skildringar från dylika inspektionsbesök. Författaren var en ung tulltjänsteman, som 1853 förordnades till sekreterare åt generaltulldirektören friherre C. H. Gyllenhaal under årets inspektionsresa. Skildringen har formen av brev till en syster, varför det mesta av tjänsteförrättningarna förbigås, medan det glada sällskapslivet så mycket utförligare refereras.

Reseskildringen har förvarats som en familjeklenod till dess den nu utgivits i bokform. Den har dock varit känd tidigare, ty utdrag ur densamma trycktes hösten 1915 i Stockholms Dagblad. Besöket på Kavlås är återgivet av Edv. v. Essen i hans släktkrönika "Forna tidens Essar" (1934, sid. 144), dock med anmärkning, att den har många misstag och felaktigheter samt "felbedömningar av vissa personers karaktärer". Man kan misstänka, att densamma gäller även om andra sällskap, som Hollertz' träffade under resan. Han kan dock ursäktas genom att det var första bekantskapen och att intrycken snabbt skiftade.

Boken är rikligt illustrerad med samtida bilder, bl. a. flera porträtt. Däremot saknas personregister, vilket, om det hade utarbetats med omsorg, skulle ha blivit både långt och av stort värde.

R. O.

ELISABETH THORMAN: *Studier i svensk textil konst*. Norstedt & Söner (i distr.), Stockholm 1950. 216 sid., 47 ill. Häft. kr 9:50.

I detta arbete ha sammanförts 19 uppsatser, skrivna och till större delen publicerade i olika tidskrifter under åren 1933—1949. De allra flesta beröra damasttillverkningen, ett ämne som förf. som bekant länge ägnat ett hängivet intresse. Sammantagna ge de en skildring av denna textilarts historia i vårt land, överflödande rik på fakta och belyst med bilder av bevarat duktyg i enskild eller offentlig ägo. Innehållet har i flera fall överarbetats och kompletterats, varigenom boken blivit något annat och mera än ett avtryck av de tidigare tryckta uppsatserna.

G. B.

FOLKE DAHLBERG: *Vättern*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1949. 134 sid. med teckningar av förf. Häft. kr 8:50.

Denna lilla fina bok rymmer en konstnärs och drömmares utflykter i naturen, kulturhistorien och bland några få levande människor i norra delen av den oroliga Vättern. I en modern, knapphändig stil, där många tankar ligga mellan orden ger författaren mycket av kärv saklighet, nutida och förgången. Teckningarna är små konstverk. Detta är en bok för litterära finsmakare med intresse för stram men ärlig miljöskildring.

A. E.

LEOPOLD SCHMIDT: *Der Männerohrring im Volksschmuck und Volksglauben mit besonderer Berücksichtigung Österreichs* (Österreichische Volkskultur 3). Wien (Österreichischer Bundesverlag) 1947. 96 sid., 8 ill.

Den nuvarande företrädaren för ämnet Volkskunde vid universitetet i Wien, docenten Leopold Schmidt, har i detta arbete sammanställt ett icke obetydligt forskningsmaterial om den intressanta sedvänjan att även männen buro smycken — ringar eller kläppar — i den ena eller i båda örsnibbarna. Förf. tecknar brukets orientalska ursprung och redogör för dess infiltrering i Europa. Gripsholmsporträttet av den 1567 mördade Nils Sture, vilket han förklarligt nog icke känner till, synes i själva verket vara ett av de tidigaste belegen på, att örringar för män i Europa burits av européer. Även Kristian IV av Danmark an-

vände som ung en liknande prydnad, och från 1600-talet ha vi flera exempel på svenska stormän som följde modet.

En bredare spridning bland andra samhällsklasser synes örringen emellertid, som Leopold Schmidt klargör, ha fått först i och med franska revolutionens grundliga omstöpning av dräktskicket. Vi ha tyvärr i vårt land endast sparsamma vittnesbörd om dessa herrsmycken, men på fjolårets utställning i Nordiska museet visades ett par ringar av guld, som burits av prosten i Horn i Östergötland Samuel Gustaf Örtengren (1792—1864).

Dessa ringar synas från början ha haft ren prydnadskaraktär; först under 1800-talet uppträda de som amuletter med uppgift att förebygga resp. bota särskilt njurlidande men även andra sjukdomar. I detta syfte användes på flera håll i Sverige liksom i andra länder örringar in på detta århundrade.

G. H. B.

REDCLIFFE N. SALAMAN: *The History and Social Influence of the Potato*. Cambridge (University Press) 1949. 685 s., 105 ill., 2 kartor. 50 sh.

Den engelske forskaren Redcliffe N. Salaman, från början läkare, har ägnat ett livslångt studium åt potatisväxtens genetik, morfologi och patologi och på dessa områden publicerat flera undersökningar. Redan tidigt kom han därjämte att ägna intresse även åt historiska och ekonomiska synpunkter på ämnet. Som ett resultat härav föreligger nu denna mäktiga och innehållsrika volym, som inledningsvis utförligt skildrar plantans upptäckthistoria och introduktion i den europeiska kulturvärlden. Det i titeln angivna ämnet behandlas huvudsakligen för Irlands, Skottlands, Wales' och Englands vidkommande.

Framställningen är fyllig och bygger på en synnerligen omfattande litteraturkännedom. Även om man stundom kan finna författarens egna reflexioner en smula ovidkommande, synes tillgängliga källor vara utnyttjade med kritisk sans. Han har också enligt förordet haft de främsta engelska forskarna på olika områden som rådgivare.

Salamans verk får betraktas som grundläggande, och man kan endast med honom önska, att det blir fullföljt för andra delar av Europa. Sett som här ur ekonomisk-historiska, etnologiska, ja, även språkliga aspekter är ämnet lockande och utan tvekan mycket givande.

G. B.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

- Herrgårdar och boställen* av
MANNE HOFREN 32:50
- Svenska herrgårdshem under 1700-
talet* av GÖSTA SELLING 35:—
- Mälsåker — ett Tessinslott vid
Mälaren* av ERIK ANDRÉN 9:50
- En bok om Tyresö* av A. LIND-
BLOM, S. WALLIN, S. KARLING,
B. BOËTHIUS m. fl. 20:—
- Julita klostrets godspolitik* av PER
STENSLAND 5:—
- Ronneby byggnadshistoria* av SI-
GURD ERIXON och SVEN T.
KJELLBERG 20:—
- Göteborgs byggnadshistoria* av
ARVID BÆCKSTRÖM 20:—
- Pataholm* av MANNE HOFREN ... 12:—
- Skottsbergiska gården i Karlshamn*
av BENGT BENGTSSON 9:50
- Helgerum i Tjust* av MANNE HOF-
REN 14:—
- Svensk allmogekost, I—II,* av
NILS KEYLAND 45:—
- Bygd och yttervärld* av SIGFRID
SVENSSON 8:—
- Dalmålningarna och deras för-
lagor* av SVANTE SVÄRDSTRÖM .. 18:—
- Järnsmidet i Vasatidens dekorativa
konst* av BRYNOLF HELLNER 20:—
- Slagan och andra tröskredskap* av
DAG TROTZIG 12:—
- Sledges and Wheeled Vehicles* av
GÖSTA BERG 10:—
- Rågöborna* av PER SÖDERBÄCK .. 12:—
- Svensk soldat, redigerad* av MATS
REHNBERG 7:—
- Lapsk kultur vid Stora Luleälv
källsjöar* av ERNST MANKER 45:—
- Same Sita — lappbyn* av NILS
NILSSON SKUM 30:—
- Die lappische Volksmusik* av KARL
TIRÉN 45:—
- Die lappische Zaubertrommel* av
ERNST MANKER 100:—
- The Skolt Lapp Community Suen-
jelsijd* av KARL NICKUL 35:—
- Skolseder från Skara* av ALLAN
NILSSON 5:—
- Årets äring* av ALBERT ESKERÖD.. 15:—
- Svenska skråsigill* av K. G. CE-
DERGREN och G. VON SCHOULTZ 10:—
- Urmakare i Sverige* av ELIS SIDEN-
BLADII 30:—
- Stjärnsundsuren* av STEN LUND-
WALL 12:—
- Rokokomöbler* av MARSHALL LA-
GERQUIST 25:—
- Gustaviansk stil i Nordiska museet*
av SIGURD WALLIN 3:75
- Herremansmöbler* av BRYNOLF
HELLNER 3:—
- Allmogemöbler* av SIGFRID SVENS-
SON 3:—
- Kistor* av GÖSTA VON SCHOULTZ .. 4:—
- Svenska vävnadstekniker och
mönstertyper* av E. VON WAL-
TERSTORFF 18:—
- Tygtryck i Sverige före 1700* av
INGEGERD HENSCHEN 12:—
- Linnedamast* av E. VON WALTERS-
TORFF 1:—
- Folkdräkter* av ANNA-MAJA NY-
LÉN 12:—
- Nationella dräkten* av EVA BERG-
MAN 20:—
- Skånes folkdräkter* av SIGFRID
SVENSSON 12:—
- Folkligt dräktskick i Vingåker och
Österåker* av A.-M. NYLÉN 16:—

Ett banbrytande arbete
Professor *ELI F. HECKSCHER*
SVERIGES EKONOMISKA HISTORIA
FRÅN GUSTAV VASA

Andra delen nu utkommen:
DET MODERNA SVERIGES GRUNDLÄGGNING

II:1 och II:2 + diagram och kartogram i samlingskartong

"En av de verkligt stora insatserna i svensk historieskrivning"

Prof. *Arthur Montgomery* i Dagens Nyheter

2 vol. + samlingskartong 95:—, inb. 118:—

BONNIERS

Nyutkomna arbeten i Nordiska museets serie
av arbetarminnen

RALLARMINNEN

6:—

"Boken ingår i Nordiska museets utmärkta serie 'Svenskt liv och arbete'.
Här får man verkligheten utan romantisering och därmed goda bidrag till
svensk social historia".

Gösta Attorps i Sv. D.

SKOĞSARBETARMINNEN

5:—

BYGGNADSARBETARMINNEN

5:—

NORDISKA MUSEET